

AMSTERDAMSE BIOSCOPEN IN BEELD

de notitie is in opdracht van de Wethouder voor de Ruimtelijke Ordening opgesteld door een ambtelijke werkgroep 'bioscopen', bestaande uit:

Frank van Beek	dRO, Loods Huisvesting Instellingen (voorzitter)
Jacob van der Zwan	dRO, sector Economie en Werkgebieden (rapporteur)
Dries Jense	Grb, Bedrijfshuisvesting
Peter Knip	SD ZO, sector REO
Herman Müller	EZ, Economische Ontwikkeling
Henk Balijon	SO (coördinatie)

INHOUDSOPGAVE

	pagina
Inleiding	3
Doel van de notitie	3
Uitgangspunten	4
Begrippen "megabioscopen", "multiplexen" en "megaplexen"	4
Voorbeelden bij diverse "grotere" bioscopen	5
Weergave gesprekken met deskundigen	5
Bioscopen buiten de binnenstad	7
Samenvatting meningen van de deskundigen	8
De mening van de werkgroep bioscopen	8
Overzicht huidige en toekomstige bioscoopsituatie	10
- inventarisatie initiatieven nieuwe bioscopen	
- de "hardheid" initiatieven gelet op fase planvorming	
Bioscoopbezoek internationaal gezien	12
De uitbreiding van capaciteit in relatie tot het (verwachte) bioscoopbezoek ..	13
Conclusies	14
Aanbevelingen	15
Overzicht locaties bioscopen	16

BIJLAGEN

- I Grafiek bioscoopbezoek
- II "Megabioscoop" Maastricht
- III Initiatief Centrumgebied Amsterdam Zuidoost
- IV Cinedom, Keulen
- V Initiatief Bergwijkpark Noord in Diemen
- VI Metropolis Antwerpen
- VII Investeringsprogramma Amsterdamse bioscopen; enkele voorbeelden

INLEIDING

Voor de internationale filmwereld is Cannes de stad van het jaarlijkse filmfestival. Utrecht heeft zijn nationale filmdagen. Amsterdam is de premièrestad voor Nederland. Galavoorstellingen vinden plaats in het vermaarde Tuschinski-theater dat binnenkort 75 jaar bestaat. De bioscoopwereld is momenteel volop in beweging. Het streven van filmdistributeurs en bioscopeigenaren is erop gericht de jaren geleden ingezette daling van het bioscoopbezoek om te buigen in een sterke toename. Door de bioscoopbezoeker meer comfort te bieden met betere stoelen en grotere beenruimte, met beeld en geluid van topkwaliteit, een breder filmaanbod en een betere service, is de algemene verwachting dat het bioscoopbezoek de komende jaren een sterke groei zal doormaken.

Momenteel liggen er diverse initiatieven voor het verbeteren van bestaande bioscopen en het realiseren van nieuwe bioscoopvestigingen in en buiten de binnenstad van Amsterdam. Al in een eerder stadium (eind jaren '80) werd de gemeente geconfronteerd met initiatieven voor bioscoopvestigingen aan de rand van de stad. Het beleidsuitgangspunt is altijd geweest dat bioscopen een centrumfunctie in de stad hebben. Omdat versterking van de binnenstadsfunctie van de bioscopen voorop stond, zijn initiatieven in de periferie in het verleden niet verder uitgewerkt.

Dat er sprake kan zijn van uitbreiding van het aantal bioscoopstoelen staat niet zozeer ter discussie. Locatiekeuze, schaalgrootte en fasering daarentegen wel. Vanwege planologische en functionele aspecten ligt een aanzet vanuit de Ruimtelijke Ordening voor de hand.

Het College van Burgemeester en Wethouders heeft direct na het aantreden in 1994 de Wethouder voor de Ruimtelijke Ordening gevraagd om vanuit een coördinerende en regisserende functie een notitie voor het Amsterdamse bioscoopbeleid op te stellen. Ter voorbereiding hierop is er een ambtelijke werkgroep in het leven geroepen. Deze heeft gesprekken gevoerd met initiatiefnemers en andere deskundigen. Daarnaast is er door enkele werkgroepleden een studiebezoek gebracht aan diverse bioscopen. Het bezoek aan Antwerpen en Brussel is gedaan op initiatief van het Projectbureau Vernieuwing Bijlmermeer. Een verslag van dit bezoek is beschikbaar. De andere bezochte projecten zijn Maastricht, Hurz (Duitsland nabij Keulen) en Cinedom in Keulen.

Doel van de notitie

In deze notitie worden de bioscoopinitiatieven op basis van een inventarisatie nader bekeken en in een totaalbeeld geplaatst. Daarnaast is extra aandacht zeker op zijn plaats nu in Diemen een grootschalig initiatief aan de orde is. De meest recente informatie is dat het initiatief in Diemen van 8000 stoelen is teruggebracht

naar 6700 stoelen. Dit laatste getal zal in deze rapportage worden gehanteerd. Realisatie van dit Belgische concept zou betekenen dat er in de regio Amsterdam 6700 stoelen bij kunnen. Dit is ongeveer driekwart van het totaal nu aanwezige aantal stoelen in de Amsterdamse binnenstad. Een project met een zodanige omvang is van invloed op het functioneren van de huidige Amsterdamse bioscopen en de Amsterdamse plannen met betrekking tot die bioscopen. Aangegeven wordt waar zich mogelijk conflicten kunnen voordoen. De notitie geeft een overzicht van de huidige en toekomstige bioscoopsituatie, geïllustreerd met cijfers en projecten. Op basis van enkele uitgangspunten worden structuurvoorstellen en aanbevelingen gedaan.

Uitgangspunten

Een basisprincipe is dat de bioscoopfunctie een onderdeel vormt van de vermaakfunctie in de stad. Bioscoopbezoek ligt in de lijn van 'een avondje uitgaan'. De kern van de vermaakfunctie binnen de stadsprovincie ligt in het centrum van Amsterdam. Hier is een concentratie van winkelen, horeca en culturele activiteiten in een aantrekkelijke omgeving aanwezig. Dit is de plaats waar het merendeel van de bioscopen is gevestigd. Een ander basisprincipe is dat elk bioscoopinitiatief, renovatie of nieuwbouw, voor de ondernemer economisch haalbaar moet zijn.

De algemene verwachting is dat het bioscoopbezoek aanzienlijk kan toenemen in de komende jaren. Wanneer men naar de ontwikkeling van het aantal bioscoopbezoeken kijkt, is deze veronderstelling heel legitiem.

In Bijlage I is in een grafiek het bioscoopbezoek in de periode 1951-1993 in miljoenen bezoekers per jaar voor Nederland weergegeven. Van 1951 tot en met 1958 had men meer dan 60 miljoen bezoekers per jaar. In een gestaag neerwaartse beweging werd in 1992 het dieptepunt bereikt met een aantal van 13,7 miljoen bezoekers per jaar. In 1993 lag dit weer op 16,2 miljoen bezoekers en sindsdien kennen we weer een groei. Oorzaken van deze tot 1986 forse neergaande lijn zijn niet eenduidig aan te geven. Er zijn er meerdere te noemen, zoals de opkomst van televisie, de video, en verandering in vrijetijdsbesteding.

Begrippen "megabioscopen", "multiplexen" en "megaplexen".

Vele nieuwe bioscoopinitiatieven worden geëtaleerd met het begrip "megabioscoop". Er heerst rond dit begrip spraakverwarring aangezien de omvang van een bioscoopcomplex kan variëren in aantal zalen en stoelencapaciteit in een range van 1600 tot 8000 stoelen. Bij de nieuwe initiatieven valt op dat het gaat om grotere complexen dan de huidige bioscopen. Meer stoelen en meer zalen. Economische redenen liggen hieraan ten grondslag.

Benamingen voor de nieuwe bioscopen zijn o.a. "multiplexen", "megaplexen". In het verleden hoorde hier ook de "IMAX" theaters bij. Dit laatste type, waarbij de suggestie wordt gewekt dat je "midden in het beeld" zit, lijkt geen succes. Het filmaanbod hiervoor is onvoldoende en de filmduur mag maar kort zijn. De bezoekers zouden namelijk gezondheidsklachten krijgen in de vorm van misselijkheid en evenwichtsproblemen. In de nu nieuw geplande bioscooptheaters zijn ook geen IMAX schermen meer opgenomen. De begrippen "multiplexen" en "megaplexen" zijn veelal niet eenduidig. Kern is dat het gaat om een "meerzalen" bioscoop, met een grote variatie aan stoelenaantallen. Dit kan 1600 stoelen zijn met 6 tot 8 schermen, maar net zo goed een complex met circa 3000 stoelen verdeeld over 10, 12 tot 14 zalen. "Mega" heeft de klank van 'nog groter'. Dit kan betekenen meer dan 3000 stoelen of wellicht 5000 stoelen. Op deze manier bekeken zou het initiatief in Diemen met 6700 stoelen geen megaplex maar eerder een "gigaplex" genoemd moeten worden. Een initiatief met een gigantische omvang en stoelencapaciteit. Duidelijk moet zijn dat de term "mega-" of "multiplex" niet eenduidig is. Daarom zal in deze notitie waar nodig het aantal stoelen en zalen steeds vermeld worden.

Voorbeelden bij diverse "grotere" bioscopen

Om enig inzicht te geven in de omvang van een bioscoop met ca. 2000 stoelen moet men zich voorstellen dat de huidige Tuschinski theaters ca. 2300 stoelen tellen en het Citycomplex ca. 1600 stoelen. Een goed voorbeeld van een moderne megabioscoop is de recent in Maastricht geopende Megabioscoop van MGM met 6 zalen en ca. 1700 stoelen. In bijlage II is de plattegrond opgenomen van het complex in Maastricht. Een voorbeeld van een Nederlands complex van meer dan 3000 stoelen is minder makkelijk te geven. Gerealiseerd is er op dit moment nog niet één, plannen liggen er wel. In bijlage III is een impressie van het Zuidoost initiatief weergegeven. In het buitenland is een goed voorbeeld: het Cinedom complex in Keulen. In bijlage IV wordt door middel van foto's meer van dit complex getoond. Het gaat hierbij om een bioscoop met 3212 stoelen in 13 zalen. De zalen zijn naast en boven elkaar in drie lagen gebouwd. Het zal duidelijk zijn dat een Nederlands voorbeeld van een complex met 8000 stoelen ook nog niet te geven is. In bijlage V wordt wel de locatie van het initiatief in Diemen aangegeven. Daarnaast is in bijlage VI een indruk weergegeven van het gerealiseerde complex in Antwerpen. Deze bioscoop heeft 22 zalen met in totaal 7600 stoelen. Met zijn 7600 stoelen is deze bioscoop nog weer eens 900 stoelen groter dan zijn Brusselse voorganger, het Kinopolis project.

Weergave gesprekken met deskundigen

Er zijn gesprekken gevoerd over de bioscoopontwikkelingen met diverse initiatiefnemers en deskundigen. De gesprekken waren informatief en inventariserend van karakter.

Gesproken is met

- de heer R.Draak (vertegenwoordiger van de initiatiefnemers Bert/Claeys uit België);
- de heer Lauge Nielsen, Warner-Morgan Creek-Chargeurs (directeur Warner Bros. Nederland);
- de heer J.Ph. Wolff (Nederlandse Federatie voor Cinematografie en eigenaar diverse bioscopen in Utrecht) ; en
- de heer H.J.J.M. van Wouw (managing director MGM Cinemas Nederland BV)

Uit de verschillende gesprekken kwam naar voren dat er in de markt **ruimte is voor meer bioscoopstoelen**. Onmogelijk is het om exacte cijfers te geven over de marktpotentie wat betreft het aantal stoelen. Hierbij speelt niet alleen de termijn een rol maar ook andere factoren.

Belangrijk is dat de **kwaliteit** van de bioscoop en mogelijk ook van de films wordt verhoogd. Op het tweede punt is nauwelijks invloed uit te oefenen. Wel kunnen er meer films naar Nederland gehaald worden op het moment dat er meer stoelen c.q. schermen beschikbaar zijn. Er worden veel meer films gemaakt dan waar het Nederlandse publiek nu uit kan kiezen.

Door het tekort aan schermen komt het nu voor dat een nieuwe film die in Europa uitkomt pas na verloop van tijd in Amsterdam in **première** kan gaan. Hierdoor gaat een deel van de wervingskracht verloren. In de gesprekken kwam voorts naar voren dat, wanneer een nieuwe film voor Europa in première gaat, dit in de belangrijkste Europese hoofdsteden gelijktijdig gebeurt. De internationale reclame- en promotie activiteiten zijn hierop gericht. Door het ruime, ook buitenlandse, televisie-aanbod kan de Nederlandse consument al wel kennis nemen van de nieuwe films via de reclames en de besprekingen in de filmprogramma's, maar hij kan ze voorlopig nog niet zien.

Een ander aspect dat naar voren kwam is dat Amsterdam en omgeving "de prop" is voor "bioscoop Nederland". Daarmee wordt bedoeld dat een nieuwe film eerst première heeft in Amsterdam en daarna pas het land in kan gaan.

Verder bleek uit de gesprekken dat men een aanzienlijke **groei van het aantal stoelen verantwoord** acht omdat men de consument met kinderen (waaronder ook de regioconsument) weer naar de bioscoop denkt te kunnen halen. Om deze nieuwe consument aan te trekken en tegelijkertijd de huidige bioscoopbezoeker te behouden (of vaker te laten komen) is het nodig om **hogere kwaliteit en comfort** te bieden. Als onderdeel van comfort wordt - naast betere stoelen en meer beenruimte, uitstekende beeld- en geluidskwaliteit en service - gedacht aan veiligheid, bereikbaarheid, en netheid. Het gevoel van gebrek aan veiligheid en bereikbaarheid is volgens de gesprekspartners een belangrijke oorzaak waarom de consumenten met kinderen en de regioconsument de bestaande bioscopen niet bezoeken.

Het idee van het **moderniseren van de bestaande bioscopen** wordt door een ieder onderschreven. Binnen de bestaande bioscoopgebouwen betekent dit een afname van het huidige aantal stoelen. Ter compensatie van stoelenreductie bij renovatie en sluiting (van bioscopen die te klein zijn) wordt het wenselijk geacht om uitbreiding te realiseren in de vorm van nieuwbouw. Het effect zal zijn dat het bezoek aan de bestaande, eventueel vernieuwde en uitgebreide, bioscopen zal toenemen. Deels doordat de bestaande bezoeker vaker een bezoek aan de bioscoop brengt en deels doordat de regioconsument de verbeterde kwaliteit ook waardeert en in dat geval ook naar de bioscoop gaat.

Bioscopen buiten de binnenstad

Daarnaast blijft er volgens de deskundigen ruimte voor bioscopen "aan de rand" van de stad. Deze zullen met name gericht zijn op de consument die uitsluitend een film wil "consumeren". Deze consumenten besluiten, vaak op het laatste moment, naar de film te gaan. Zij stappen in de auto, rijden naar de voor hen bekende locatie, parkeren hun auto en gaan het complex binnen in de wetenschap dat er altijd wel een film van hun keuze draait. Volgens een enkele spreker kan dit betekenen dat de "familie" zich opsplijt en na afloop, al dan niet na een drankje, weer naar huis gaat.

Op de gestelde vraag om welk type of concept bioscoopcomplex het dan gaat, bleken de meningen van de deskundigen te divergeren:

Enerzijds is men van mening dat het hiervoor nodig is om geconcentreerd op een locatie een zeer groot project te realiseren, zowel in totaal aantal stoelen als in schermen, met een grote filmkeuze en ruime parkeermogelijkheden. Het bestaande aanbod zal van dit project geen last hebben omdat het om een andere consumentengroep gaat. In de meest positieve zin verwacht men zelfs dat het bioscoopbezoek aan bioscopen in de binnenstad weer zal stijgen door de positieve ervaringen buiten de binnenstad. De bioscopen in de binnenstad zullen zich derhalve ook moeten vernieuwen, opdat zij meer publiek trekken.

Anderzijds denkt het merendeel van de deskundigen juist aan een gespreide ontwikkeling. Dit wil zeggen: complexen van ca. 3000 stoelen aan de rand van de stad. Een aantal is niet gegeven maar voorzichtig wordt gedacht aan 2 en op termijn hooguit 3. Dit wordt eerder ingegeven door het feit dat men van mening is dat spreiding veel beter is dan concentratie dan dat men kan aangegeven dat ca. 8000 stoelen op zich al dan niet verantwoord is. Anders gesteld: indien er ruimte buiten de binnenstad is voor nieuwe bioscoopontwikkelingen, dan is het merendeel van mening dat dit in elk geval gespreid en niet geconcentreerd moet plaatsvinden.

Bovendien wordt opgemerkt dat de veelheid aan films die wordt aangeboden in een zeer groot project in combinatie met een goede bereikbaarheid en wellicht een lagere prijsstelling, een wegzuigeffect op de binnenstad zal hebben. Dit geldt met

name voor die consumenten die niet naar de bioscoop gaan als onderdeel van een 'avondje uit', maar feitelijk alleen een film willen zien.

De exploitant aan de rand van de stad zal uiteraard alles in het werk stellen om zijn project goed te laten lopen. Al zou hij zich in principe richten op de regioconsument/familieconsument, dan toch is de huidige en toekomstige binnenstadbezoeker uiteraard ook zeer welkom. Dit gaat evenwel ten koste van bezoek aan de bioscopen in het centrum.

Samenvatting meningen van de deskundigen

Het bioscoopbezoek in Nederland zal naar verwachting stijgen. Er is ruimte voor kwaliteitsverbetering en uitbreiding van het aantal stoelen. Door middel van het bieden van goed geoutilleerde bioscopen met meerdere zalen zal het mogelijk zijn om de bestaande bezoekers vaker naar de bioscoop te laten gaan en nieuwe bezoekers aan te trekken. Met name de regiobewoner zal vaker naar de bioscoop getrokken kunnen worden. Alle deskundigen zijn van mening dat de binnenstad de locatie is waar het bioscoopaanbod en bezoek zich moet concentreren. Daarnaast is men er van overtuigd dat er buiten de binnenstad ook mogelijkheden zijn voor uitbreiding van het bioscoopaanbod.

De mening van de werkgroep bioscopen

De gemeente Amsterdam, geconfronteerd met veel initiatieven, is reeds in een vroeg stadium begonnen met het praten met de initiatiefnemers waarbij steeds voorop heeft gestaan hoe de bioscoopfunctie in de Binnenstad versterkt kan worden. Hiertoe is met name aan de grootste exploitant van Amsterdamse zalen, MGM ten tijde van de start van het overleg nog CANNON, gevraagd naar haar binnenstadsinitiatieven. Het geheel heeft geleid tot een investeringsplan waarin de ontwikkeling van de binnenstad voorop staat.

In bijlage VII zijn voorbeelden opgenomen van enkele Amsterdamse bouw- en verbouwinitiatieven, zoals die op dit moment bij de gemeente bekend zijn. Het verbeteren en uitbreiden van het bioscoopaanbod in de binnenstad is in volle gang. Dit is ook geheel passend in de visie dat dit type voorzieningen in het centrum van de stad c.q. regio hoort. De bioscoopvoorziening is een recreatie/vermaakfunctie die bijdraagt aan de multifunctionaliteit van de binnenstad. Zonder dat het mogelijk is een exact aantal stoelen of zalen aan te geven wordt onderschreven dat een (bescheiden) ontwikkeling buiten de binnenstad mogelijk moet zijn. Vanuit de gedachte dat een bioscoopfunctie bijdraagt aan een vermaakfunctie wordt een nieuwe locatie zonder menging met andere functies afgewezen. In het Ontwerp-Structuurplan 'Amsterdam Open Stad' worden zogenoemde perifere centrummilieus beschreven.

Hieronder wordt verstaan een gebied dat de kenmerken heeft van een binnenstad zoals een gemengd milieu van wonen, werken en recreëren maar zonder of met een andere internationale en nationale betekenis met een kleiner schaalniveau en een kleiner verzorgingsgebied dan de binnenstad. Dit type locatie komt dan ook in aanmerking voor de bioscoopfunctie. Het centrumgebied Amsterdam Zuidoost is een goed voorbeeld van een perifeer centrummilieu. De combinatie van de verschillende functies en de goede bereikbaarheid van het gebied zowel met het openbaar vervoer als met eigen vervoer maakt dit gebied bij uitstek geschikt voor het vestigen van een bioscoop als onderdeel van het uitgaanscentrum Amsterdam Zuidoost.

Met betrekking tot het initiatief van de fam. Bert/Claeys is de werkgroep van mening dat een dergelijke grootschalige ontwikkeling niet wenselijk is. Hierbij zijn de volgende argumenten van belang:

- a) De locatie Bergwijkpark Noord in Diemen is niet ingebed in een gebied dat als centrumgebied gekenschetst kan worden.
- b) De omvang van het aantal stoelen is zodanig dat er een directe concurrentie met de bioscopen in de binnenstad zal ontstaan.

Het in opdracht van Decatron (initiatiefnemer in Diemen) door KPMG uitgevoerde onderzoek geeft aan dat er negatieve effecten voor de binnenstad zijn te verwachten zowel voor wat betreft de bioscopen als in een enkel voorbeeld voor de horecabestedingen. In het KPMG rapport worden een paar scenario's beschreven. Bij die scenario's wordt er van uitgegaan dat het huidige bioscoopaanbod in Amsterdam hetzelfde blijft en dat deze ook geen verandering ondergaat zowel kwalitatief als kwantitatief. In het meest negatieve scenario zal het netto effect op de bestaande bioscopen in Amsterdam ca. 18% negatief (= minder bezoekers) bedragen.

Daarnaast is aangegeven dat wanneer het Amsterdamse bioscoopaanbod **wel** verandert, bijvoorbeeld meer stoelen of verdere "upgrading", het -18% effect op de bestaande bioscopen **nog hoger** zal kunnen uitvallen. Verder wordt in het rapport opgemerkt dat, indien de nieuwe vestiging in Diemen meer bezoekers aantrekt dan de geprognostiseerde aantallen, afhankelijk van het jaar varieert dit tussen de 1,4 en 1,7 miljoen op jaarbasis, de **negatieve effecten** op het Amsterdamse bioscoopbezoek **zelfs nog groter zullen zijn**.

Over de horecabestedingen worden als gevolg van onvoldoende onderzoeksmateriaal geen harde uitspraken gedaan. Door het doen van een aantal aannames denkt men in een enkel voorbeeld dat er op de Amsterdamse horeca een klein positief effect zal kunnen ontstaan. Het gaat hierbij om de veronderstelling dat er nagenoeg geen horecavoorzieningen in het Diemense complex worden opgenomen. Wanneer er echter wel horec afaciliteiten van enige omvang worden gerealiseerd, zal het effect op de Amsterdamse horeca nul tot negatief zijn.

Overzicht huidige en toekomstige bioscoopsituatie

Momenteel zijn er in Amsterdam ca. 9100 bioscoopstoelen verdeeld over ca. 40 zalen. Het gaat hierbij om de officiële bioscopen (volgens de gegevens van de Nederlandse Federatie Cinematografie). De filmhuizen of particuliere bioscopen zonder regulier programma zijn hier niet meegeteld (m.u.v. Rialto en Desmet vanwege het voeren van een regulier programma).

Inventarisatie initiatieven nieuwe bioscopen:

Haarlemmerplein een toevoeging van 1800 stoelen,
De Appeltjesmarkt een toevoeging van 3250 stoelen,
Noord een toevoeging van 1800 stoelen,
Zuidoost een toevoeging van 3250 stoelen,
Tuschinski een (netto)toevoeging van 2300 stoelen,
Diemen een toevoeging van 6700.

Opgeteld zou dit een toevoeging van 19.100 stoelen betekenen.

Daarnaast is er interesse uitgesproken voor het ontwikkelen van een bioscoop in de Zuid-as, genoemde locaties zijn: het Olympisch Stadionterrein, bij station Zuid/WTC en ter plaatse van de huidige HTS A in de Rivierenbuurt. Los van de vraag of een dergelijke ontwikkeling wenselijk is en of deze drie genoemde locaties planologisch mogelijk zijn, zou het hier gaan om ca. 1800 stoelen.

Het is echter onjuist om nu de conclusie te trekken dat er op korte termijn sprake is van een toevoeging van 19.100 plus 1800 stoelen. Er zullen ook bioscopen gesloten worden. Bij verbouwingen wordt het aantal stoelen per zaal teruggebracht omdat een comfortabele stoel met meer beenruimte een groter ruimtebeslag vraagt. Ook moet één en ander in de tijd geplaatst worden. Niet alle initiatieven zijn even "hard" of worden tegelijkertijd en allemaal gerealiseerd.

De "hardheid" initiatieven gelet op fase planvorming:

Haarlemmerplein: in inspraak
Appeltjesmarkt: niet actueel/afhankelijk van al of niet doorgaan uitbreiding Tuschinski
Noord: grondaanbieding
Zuidoost: geaccepteerde erfpachtaanbieding, ontwerp opdracht, bouwteam
Tuschinski : MER + bestemmingsplan in de maak + bouwplan (eigen grond)
Diemen : grondaanbieding, MER.
Olympisch Stadion : planologisch/bestuurlijk ongewenst
WTC/station zuid : nog geen verdere procedure
Ter plaatse HTS A : nog geen verdere procedure

In onderstaande tabel is de huidige en toekomstige situatie voor wat betreft het aantal schermen en het aantal stoelen in Amsterdam aangegeven. In deze tabel is met (---) eveneens aangegeven welke bioscopen zullen sluiten.

Bioscoop	Huidige situatie		Toekomstige situatie	
	aantal stoelen	aantal schermen	aantal stoelen	aantal schermen
Tuschinski	2.302	6	5.300	15
Cineac	408	1	---	—
Alhambra	575	2	---	—
City	1.596	7	1.596	7
Cinema(west)	448	2	448	2
Alfa	599	4	599	4
Bellevue Cinerama	783	2	---	—
Calypso	691	2	---	—
Zuidoost(plan)	---	—	3.250	14
subtotaal	7.402	26	11.193	42
Cinecenter	371	4	371	4
Kriterion	324	2	324	2
Rialto	296	2	296	2
The Movies	398	4	398	4
Desmet	307	2	307	2
Haarlemmerplein	---	—	1.800	6/8
subtotaal	1.696	14	3.496	20/22
tot generaal	9.098	40	14.689	62/64

Wanneer wij de initiatieven in de Binnenstad samenvatten dan betekent dit dat wij over enkele jaren kunnen beschikken over $5300 + 1596 + 599 + 3496 = 10.991$ stoelen. Ten opzichte van de huidige situatie ($9098 - 448 = 8650$) is dit een uitbreiding met 2341 stoelen, ca. 27 %.

Buiten de binnenstad ligt eigenlijk alleen de Cinema (west), op het August Allebéplein. In percentages uitgedrukt betekent dit dat in de huidige situatie ca. 5% van het totaal aantal stoelen buiten de binnenstad ligt.

In de toekomstige situatie, dat wil zeggen na de realisering van de projecten in de rechterkolom (hetgeen neerkomt op een uitbreiding met 4691 bioscoopstoelen), wordt de verhouding binnenstad en buiten de binnenstad (Zuidoost en Allebéplein): 10.991 in de binnenstad en 3698 buiten de binnenstad ofwel ca. 25% van het totaal aantal stoelen (14.689) ligt buiten de binnenstad.

Wanneer in dit geheel ook het initiatief in Diemen wordt betrokken, worden de verhoudingen anders. Ervan uitgaande dat het niet reëel is dat beide initiatieven

zowel in Diemen als in Zuidoost doorgang kunnen vinden, betekent één en ander dat er getalsmatig nog eens $6700 - 3250 = 3450$ stoelen buiten de binnenstad extra worden toegevoegd. Het totaal wordt dan 18.139 waarvan 7148 stoelen buiten de binnenstad. In procenten ligt dan ca. 40% buiten de binnenstad.

Wanneer het uitgangspunt is dat de bioscoopfunctie een functie is die in het centrum thuishoort is een verhouding van 60 % in de binnenstad en 40% daarbuiten niet meer verdedigbaar.

In het voorgaande wordt ervan uitgegaan dat, wanneer het initiatief renovatie/uitbreiding Tuschinski doorgaat, het plan voor de "Appeltjesmarkt" als bioscoopvestiging voor MGM zal afvallen (of in ieder geval op termijn wordt gesteld). In de opsomming wordt dit initiatief dan ook niet meer meegenomen. Getalsmatig is hier geen bezwaar tegen want bij het niet doorgaan van de uitbreiding van Tuschinski zal de Appeltjesmarkt weer gewoon opgevoerd kunnen worden.

Bioscoopbezoek internationaal gezien

Dit jaar is het eerste allesomvattende rapport over een essentiële sector van de filmindustrie in Europa verschenen. In het "white book of the European Exhibition Industry" (maart 1994) over de bioscoopexploitatie in Europa is onderstaand overzicht opgenomen

De totstandkoming van dit boekwerk is begeleid door een internationale commissie Research Committee Media Salles, te Milaan onder voorzitterschap van de heer J.Ph.Wolff.

(zoals genoemd een van de gesprekspartners van de werkgroep).

Het aantal schermen per 100.000 inwoners per land en het gemiddeld aantal bioscoopbezoeken per hoofd.

	aantal schermen per 100.000 inwoners	gemiddeld aantal bioscoopbezoeken per hoofd
België	4.3	1.64
Denemarken	6.1	1.68
Frankrijk	7.7	2.03
(West)Duitsland	4.5	1.32
Griekenland	3.9	0.90
Ierland	5.3	2.22
Italië	5.2	1.45
Nederland	2.7	0.91
Portugal	2.4	1.20
Spanje	4.6	2.13
Verenigd Koninkrijk	3.0	1.79
Europees gemiddelde	4.8	1.61

Er is in het staatje duidelijk af te lezen dat met name het aantal bioscoopbezoeken per hoofd in Nederland ver achter blijft. Een wens tot verdubbeling lijkt reëel. Hetzelfde kan opgemerkt worden met betrekking tot het aantal schermen per 100.000 inwoners, ook op dit punt blijft Nederland achter.

De uitbreiding van capaciteit in relatie tot het (verwachte) bioscoopbezoek

In het eerste gedeelte van deze notitie is reeds aangegeven dat het nauwelijks mogelijk is om getalsmatig tot een afweging te komen voor wat wel en niet verantwoord is als eindbeeld van het opnamevermogen van de markt. Een eindbeeld is, gezien de ontwikkelingen, sowieso moeilijk te schetsen. Vanwege functionele- en locatie- aspecten is gekozen voor een ruimtelijke invalshoek. Op basis van het beschikbare en weergegeven cijfermateriaal wordt in dit laatste gedeelte een poging ondernomen een terugrekening te maken. Een voorzichtige cijfermatige benadering.

In de toekomstige situatie is er - na realisering van de op pagina 12/13 genoemde projecten - mogelijk de beschikking over 14689 stoelen. Uitgaande van 4 voorstellingen per dag en een bezettingspercentage van 25% (momenteel 19%) betekent dit dat er totaal ca. 5,4 miljoen bezoekers nodig zijn. Bij een bezettingspercentage van 20 % is het benodigde aantal bezoekers 4,3 miljoen per jaar en bij een bezettingpercentage van 30 % 6,4 miljoen bezoekers. Uit de informatie over de binnenstadsontwikkeling blijkt dat daar gerekend wordt met een bezettingspercentage van 25 % en voor de Zuidoostbioscoop met 20 %. Het percentage van 30 % lijkt het maximaal haalbare. Bedrijfseconomisch gezien, kan een bioscoop bij een gemiddelde bezettingsgraad van 20% renderen.

Wanneer de eerder genoemde verhouding binnenstad en daarbuiten wordt aangehouden komt het benodigd aantal bezoekers op ca. 5,1 miljoen. (Voor de Diemen variant komt daar nog eens 1,4 miljoen bij).

Het huidige aanbod heeft volgens deze methode ca. 3,2 miljoen bezoekers nodig. Het is goed om hier aan te geven dat het om een modelmatige benadering gaat: immers er wordt gerekend met een bezettingspercentage als streefpercentage na de investeringen. In de nu nog niet heringerichte bioscopen zal dit bezettingspercentage niet gehaald kunnen worden en zal het aantal bezoekers derhalve lager liggen. De methode volgend betekent één en ander dat het bezoekersaantal met 1,9 miljoen zal moeten stijgen. Een toename van 60 %. In het licht van de uitspraken van een aantal deskundigen dat het uiteindelijk mogelijk moet zijn het gemiddeld bioscoopbezoek per hoofd te verdubbelen lijkt de beschreven uitbreiding mogelijk. Duidelijkheidshalve moet ook aangegeven worden dat wanneer de "Diemen variant" volgens deze methode wordt doorgerekend het bezoekersaantal van 3,2 miljoen zal moeten groeien naar 6,1 miljoen dit betekent dus bijna een verdubbeling.

De conclusie uit deze rekenbenadering is dat de "Diemen-variant" in één keer, de op termijn maximaal haalbare mogelijkheden benut. Los van de eerder gegeven

motivatie van de voorkeur voor spreiding boven concentratie is een dergelijk voorschot nemen niet verantwoord. Zeker in de beginperiode wanneer men tot dit maximale bezoek moet groeien zal er een overschot aan stoelen zijn. Om het project in Diemen rendabel te maken, zal er dan een forse slag geleverd moeten worden.

Conclusies

De periode van jarenlang overleg over de toekomst van de Amsterdamse binnenstadbioscopen heeft in 1994 geresulteerd in een investeringsprogramma van MGM (marktaandeel in Amsterdam 80%) voor nieuwbouw, renovatie/uitbreiding van bestaande bioscopen en sluiting van verouderde bioscopen in de stad.

In juni 1994 hebben Burgemeester en Wethouders ingestemd met de deelname van Warner Bros. in de planontwikkeling van The Movies voor een bioscoopproject aan het Haarlemmerplein als planonderdeel van de totale herontwikkeling van het plein.

De gemeentelijke beleidslijn tot verbetering en versterking van de bestaande bioscoopfunctie in de binnenstad van Amsterdam is hiermee herbevestigd en deels uitgevoerd of in uitvoering.

Het jaren geleden door de gemeente ingenomen standpunt dat de bioscoopfunctie een binnenstadfunctie bij uitstek is, blijft ook in de toekomst gehandhaafd.

Dat houdt niet in dat een op zichzelf staand initiatief buiten de binnenstad niet levensvatbaar is. Echter, de werkgroep is van mening dat een dergelijke geïsoleerde ontwikkeling niet bijdraagt aan een totaalfunctie. Gezien de ontwikkelingen in de markt is er buiten de binnenstad (beperkte) ruimte voor bioscoopontwikkelingen. Op basis van planologische en functionele argumenten is het van belang, dat een dergelijke ontwikkeling buiten de binnenstad plaatsvindt in een gebied waar deze is ingebed in andere uitgaans- c.q. vermaakfuncties. De zogenaamde 'perifere centrummilieus' komen in principe hiervoor het eerste in aanmerking. Deze locaties kenmerken zich door een goede bereikbaarheid per eigen en openbaar vervoer. Door menging van functies is niet alleen sprake van efficiënt grondgebruik, maar de combinatie van elkaar versterkende functies draagt tevens bij aan de kwaliteit van een totaalplan.

In deze beleidsvisie past ook het besluit van de gemeente om medewerking te verlenen aan het bioscoopinitiatief in Amsterdam Zuidoost. Deze ontwikkeling vindt plaats in een zogenoemd perifeer centrummilieu. Het aldaar te realiseren bioscoopcomplex past in de planontwikkeling voor een uitgaanscentrum in Zuidoost als onderdeel (en inbedding in) de stedenbouwkundige invulling van het Centrumgebied Amsterdam Zuidoost. De schaalgrootte van deze bioscoopontwikkeling is bovendien passend in die zin dat er ook buiten de binnenstad (bioscoop) ruimte geboden kan worden, mits er sprake is van en een gespreide ontwikkeling en een omvang die verantwoord is.

Bij nieuwe ontwikkelingen buiten de binnenstad zal iedere keer opnieuw een afweging moeten worden gemaakt in hoeverre de centrumfunctie van de bioscopen in de binnenstad wordt aangetast. De verdubbeling van het aantal bioscoopbezoeken - wat het streven van de exploitanten is - is ook in de ogen van de werkgroep een haalbaar streven.

Het 'monitoren' van de ontwikkelingen op dat gebied geeft de mogelijkheid om verdere initiatieven zowel in als buiten de binnenstad te toetsen. De werkgroep acht het niet verstandig om vooruitlopend op de verdubbeling van het bioscoopbezoek nu reeds - het misschien op termijn - haalbare aantal bioscoopstoelen in één keer te realiseren.

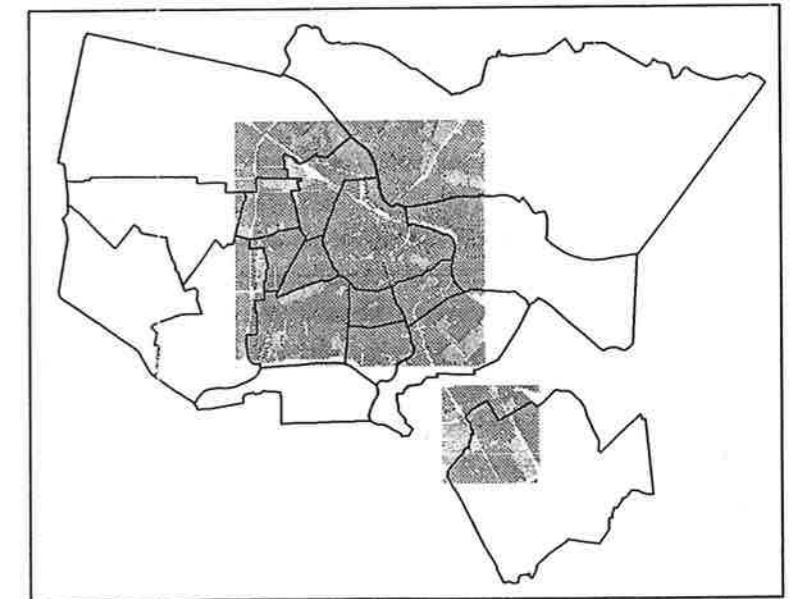
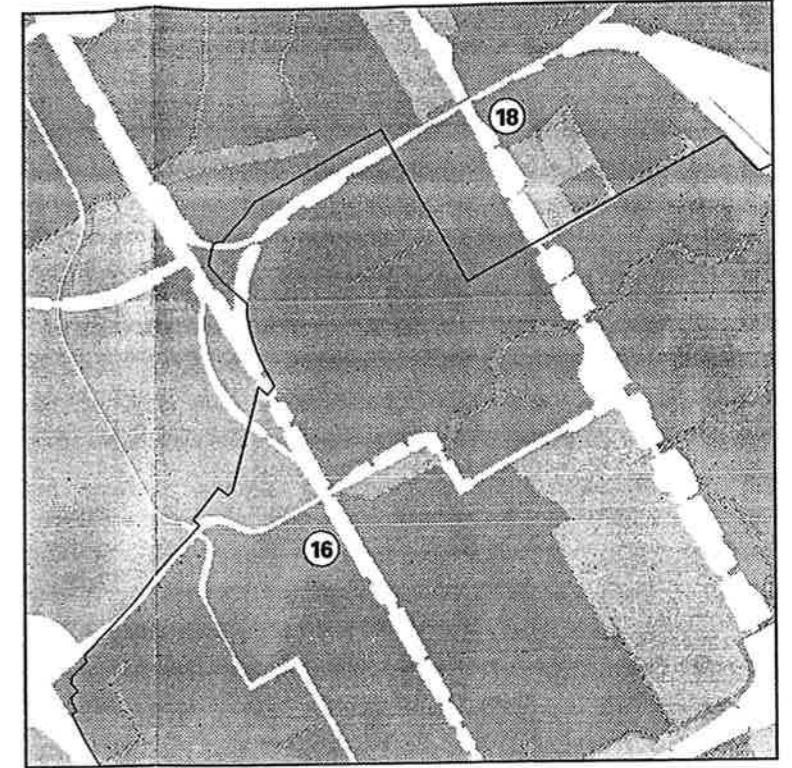
Het wel (ver) vooruitlopen op deze ontwikkeling zal een concurrentieslag betekenen tussen de verschillende exploitanten. Deze concurrentie is op zich geen reden voor de gemeente om sturend op te treden in economische planning, echter een dergelijke concurrentie zal leiden tot ontwrichting van de structuur van de bioscoopfunctie en daarmee van de centrumfunctie van met name de Amsterdamse binnenstad.

Aanbevelingen

- 1 Geheel in de beleidslijn van verbetering en versterking van de bestaande functies in de binnenstad, prioriteit te geven aan de verdere planontwikkeling voor de huidige bioscoopinitiatieven in de Amsterdamse binnenstad.
- 2 In te stemmen met het principe dat spreiding van bioscoopinitiatieven buiten de binnenstad te prevaleren is boven grootschalige concentratie op een locatie.
- 3 Vooruitlopend op de groeipotentie van het bioscoopbezoek, niet alle mogelijke uiteindelijke capaciteit in een keer op de markt te brengen.
- 4 De ontwikkelingen in het bioscoopbezoek nauwgezet te volgen ('monitoring') en als basis te hanteren voor het al of niet instemmen met nieuwe initiatieven.
- 5 Bioscoopontwikkelingen buiten de binnenstad uitsluitend te laten plaatsvinden in de zogenaamde 'perifere centrummilieus', waarbij bereikbaarheid, met name per openbaar vervoer een belangrijk toetsingscriterium is.
- 6 De notitie "Amsterdamse bioscopen in beeld" in te brengen in het bestuurlijk overleg dat het ROA organiseert over de bioscoopontwikkelingen.

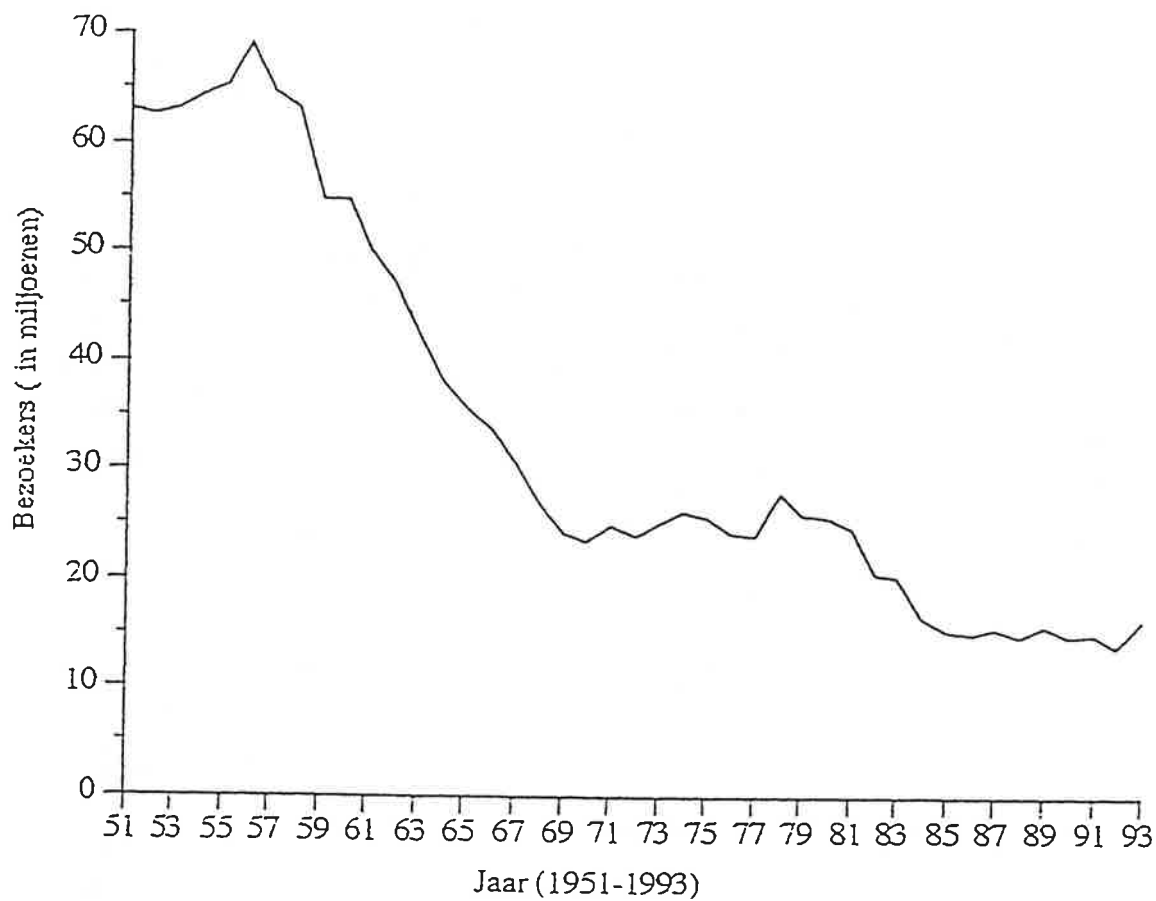
BIJLAGEN

1 Tuschinski	11 Cinecenter
2 City	12 Cinema
3 Alfa	13 Rialto
4 Cineac	14 Haarlemmerplein
5 Calypso	15 Appeltjesmarkt
6 Bellevue Cinerama	16 Zuidoost
7 Alhambra	17 Noord
8 Kriterion	18 Diemen
9 Desmet	19 HTS A / WTC /
10 The Movies	Olympisch stadion

BIJLAGE I

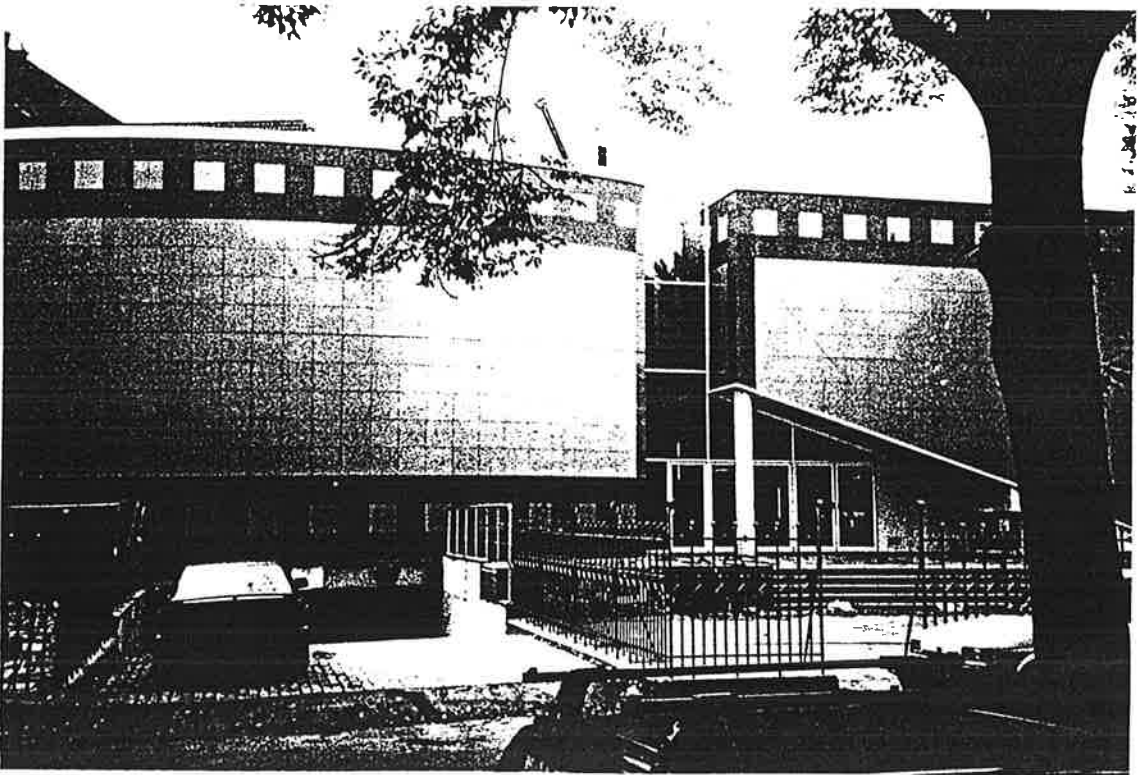
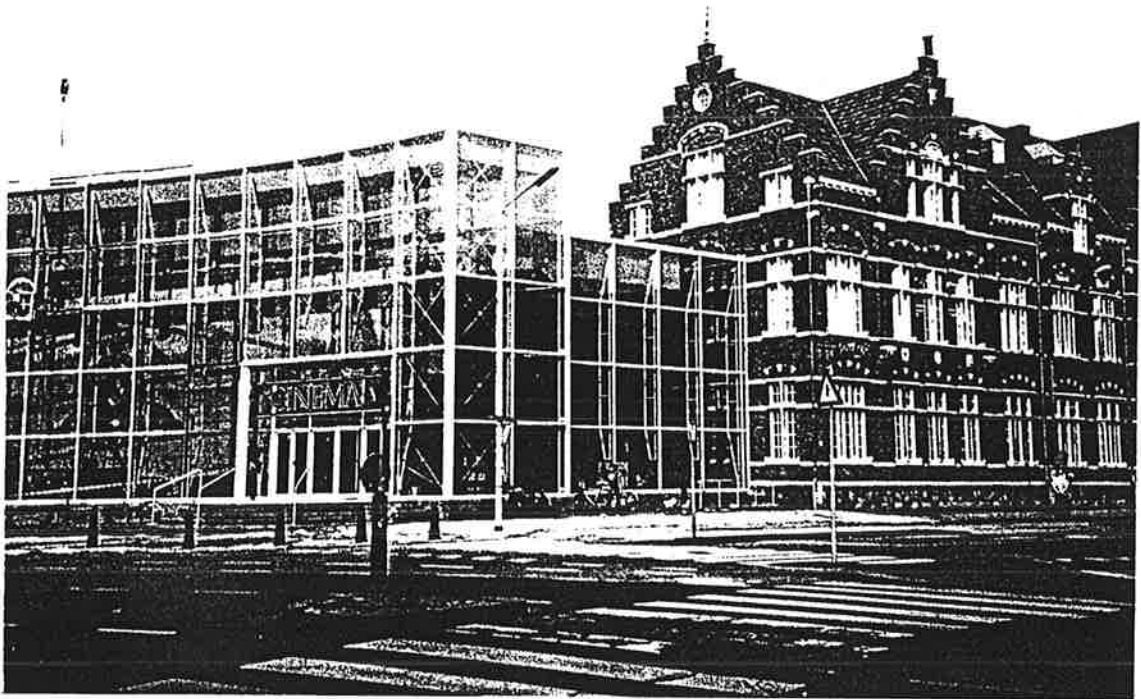
Grafiek I Bioscoopbezoek in Nederland over de periode 1951-1993 in miljoenen bezoekers per jaar in Nederland

Bron: Deze gegevens zijn afkomstig uit de jaarverslagen van de Nederlandse Federatie voor de Cinematografie.

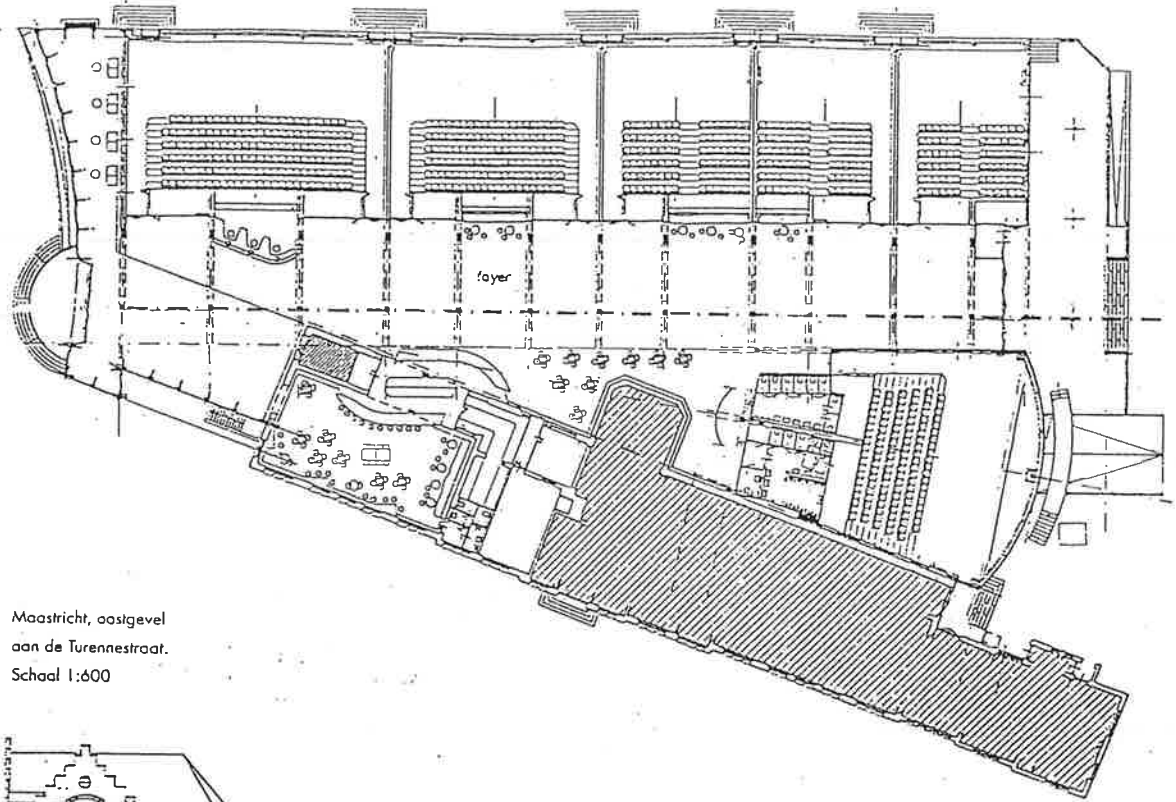
BIJLAGE II: 'Megabioscoop' Maastricht

nieuwbouw MGM-theater, Wilhelminasingel in Maastricht (geopend september 1994). Bioscoopcomplex bestaande uit 6 zalen met 1600 stoelen met grand café in gerestaureerd voormalig LTS-gebouw, dat thans bedrijfsverzamelgebouw is. Onder het complex is een parkeergarage gelegen, ingang achterzijde

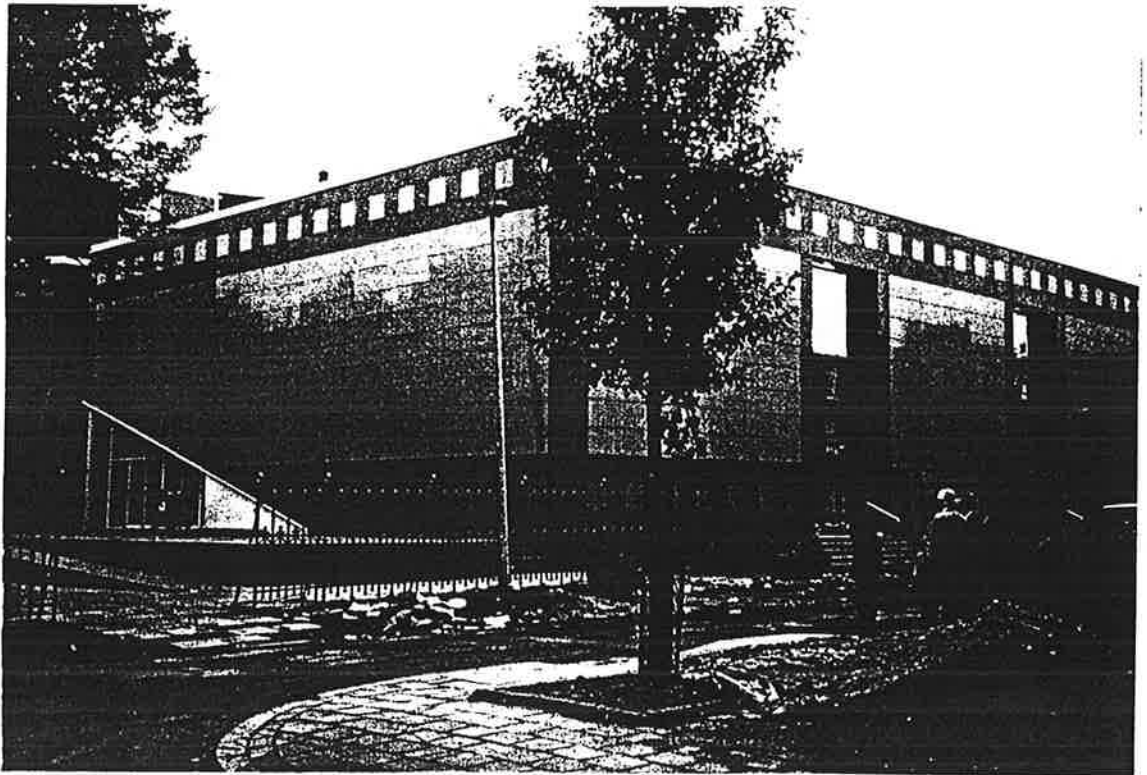
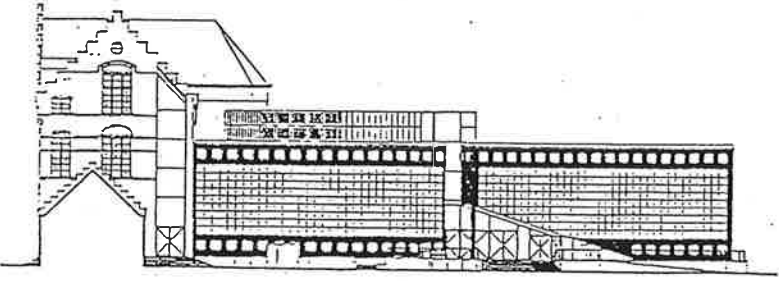

interieur MGM-theater Maastricht

Maastricht, oostgevel
aan de Turennestraat.
Schaal 1:600

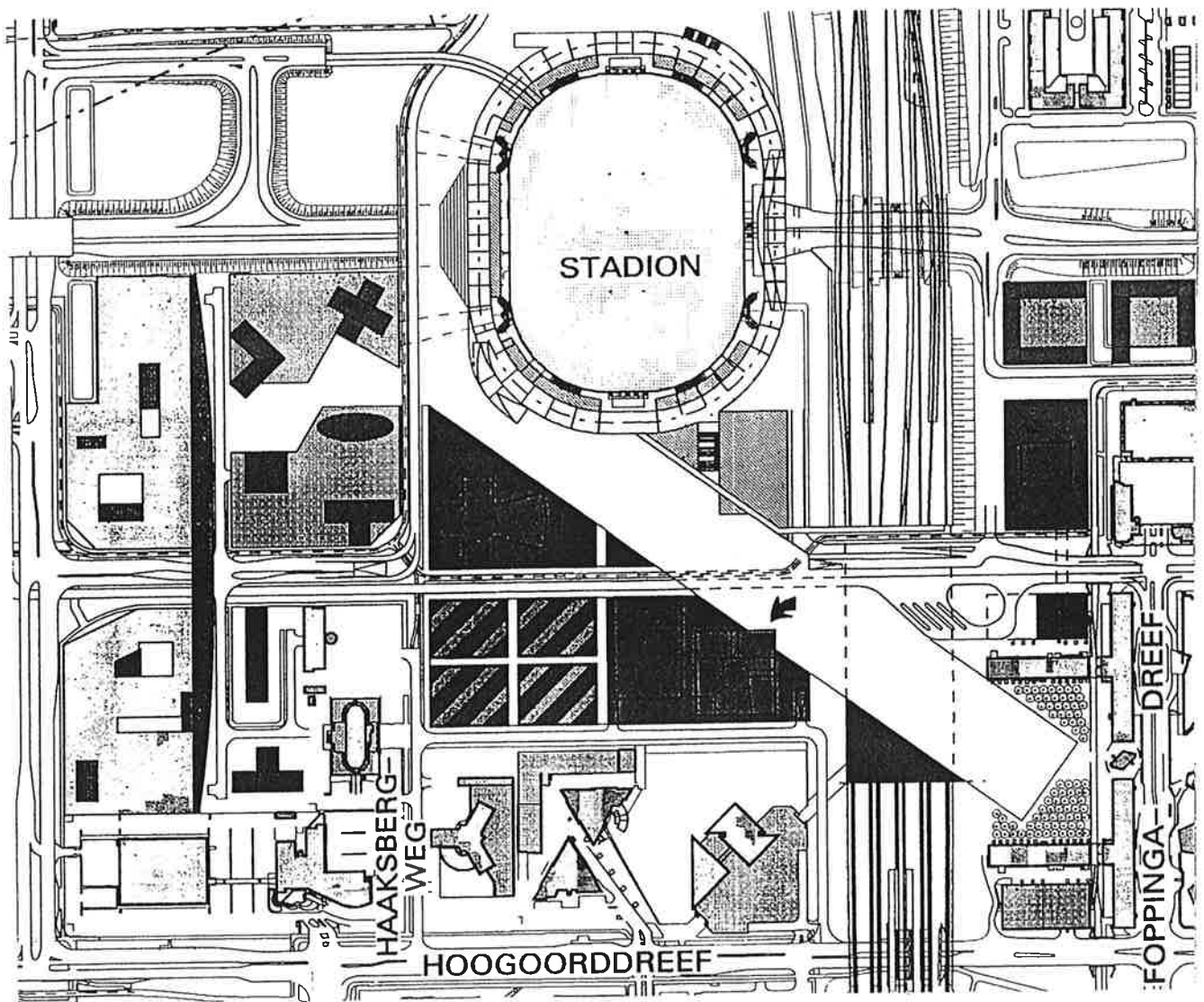

BIJLAGEN pagina 5

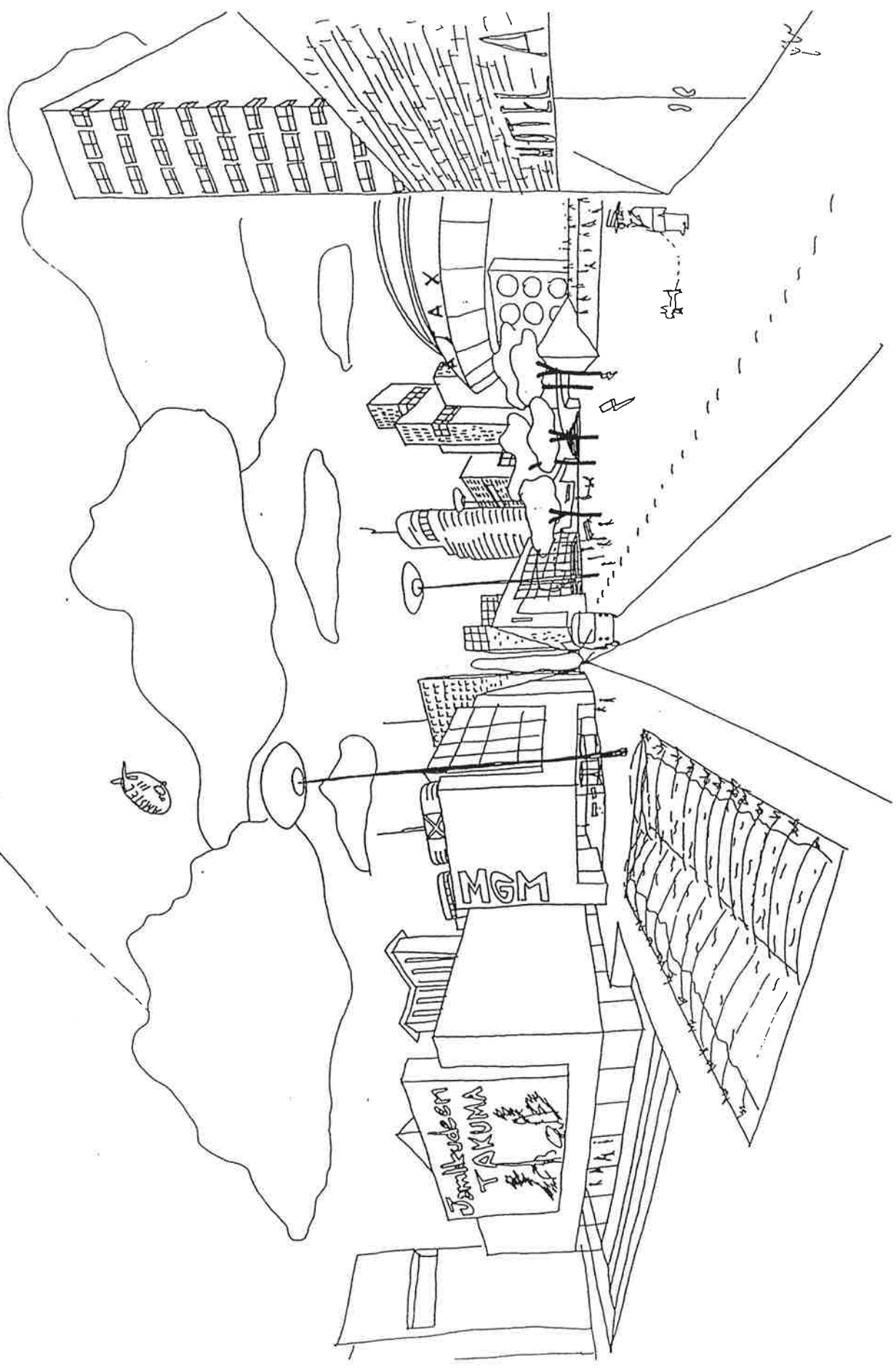
BIJLAGE III: Initiatief Centrumgebied Amsterdam Zuidoost

De gemeente Amsterdam en MGM Cinemas BV hebben in oktober 1994 overeenstemming bereikt over de bouw van een bioscoopcomplex met 10 tot 15 zalen (3250 stoelen) met een grand café in het centrumgebied Amsterdam Zuidoost. MGM laat het project uitvoeren door HBM (Hollandse Betonmaatschappij) en heeft de Architecten Cie. gevraagd het ontwerp te verzorgen.

Het bioscoopcomplex is gesitueerd in het nieuwe uitgaanscentrum, dat zal verrijzen langs een brede boulevard tussen het station Bijlmermeer en het Stadion/transerium. Door alle functies te richten op de boulevard, de toegangen, foyers, café's, terrassen en andere uitgaansruimten, wordt er een samenhangende verbinding gelegd tussen de Amsterdamse Poort en het nieuwe stadion. Het vormt tezamen met de toekomstige multifunctionele concertzaal van het impresariaat MOJO-concerts één van de planonderdelen waarmee het totale Centrumgebied Amsterdam Zuidoost een regionale en landelijke betekenis zal krijgen.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

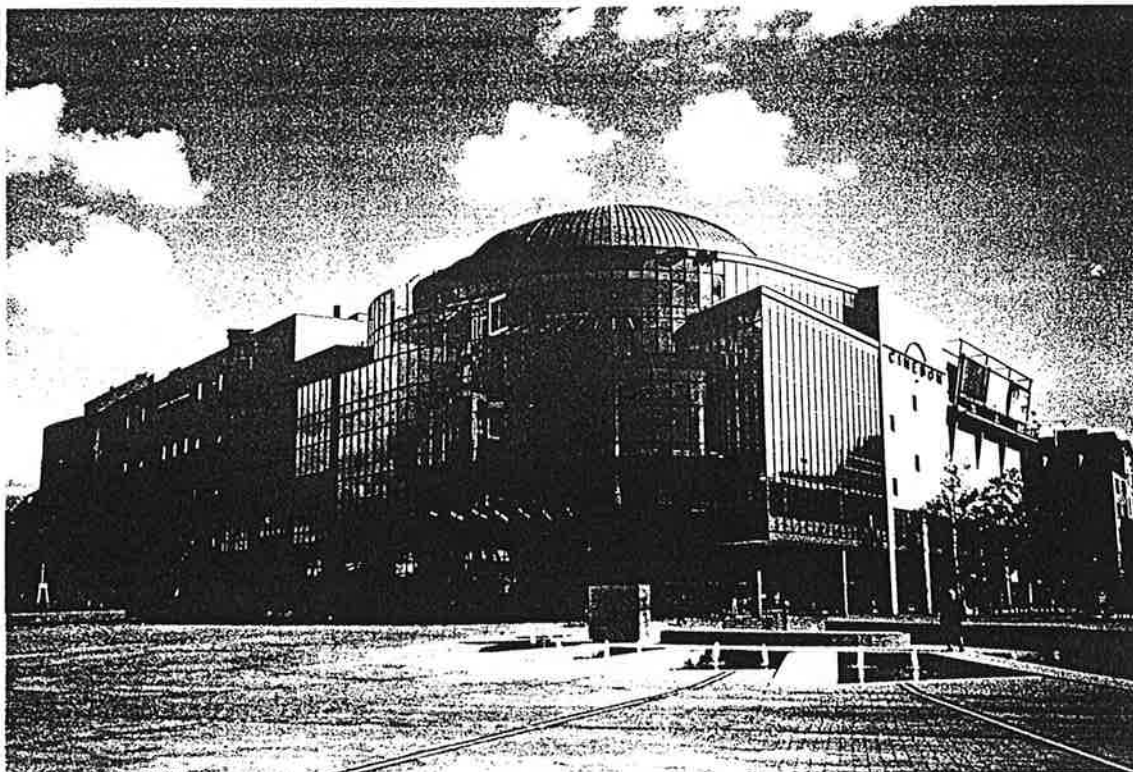

de Architecten Cie.

KEEZEESGRACHT 126
1013 CW AMSTERDAM
TELEFOON 020 6239893
TELEFAX 020 6237733

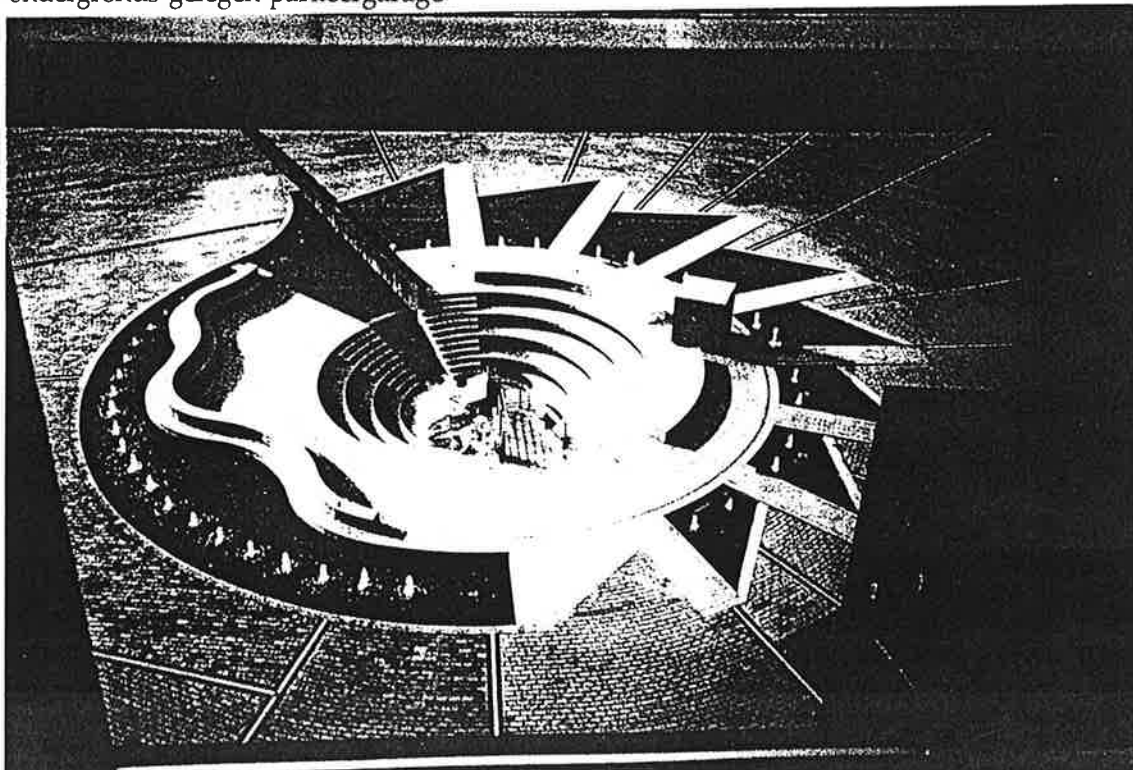

BIJLAGE IV: Cinedom, Keulen

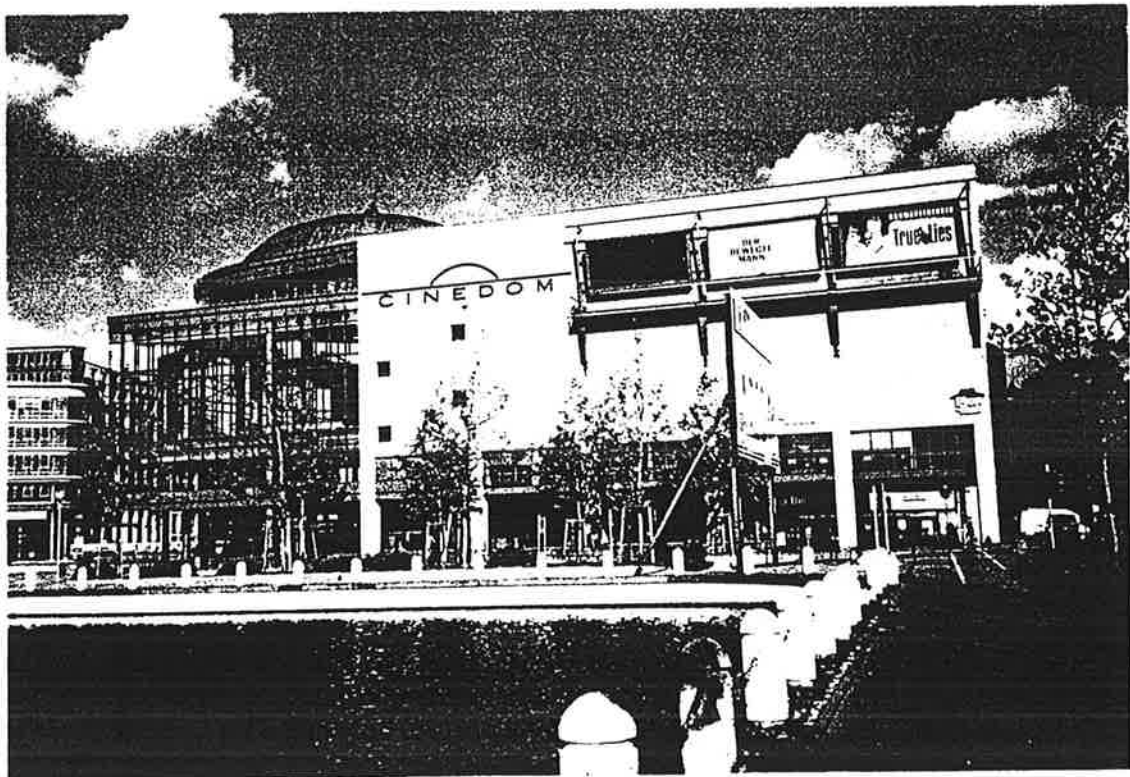
↑ bioscoopcomplex Cinedom in Keulen, gesitueerd in het Mediapark, bestaande uit 13 zalen met in totaal 3.212 stoelen, in combinatie met diverse horecagelegenheden. Geopend december 1991

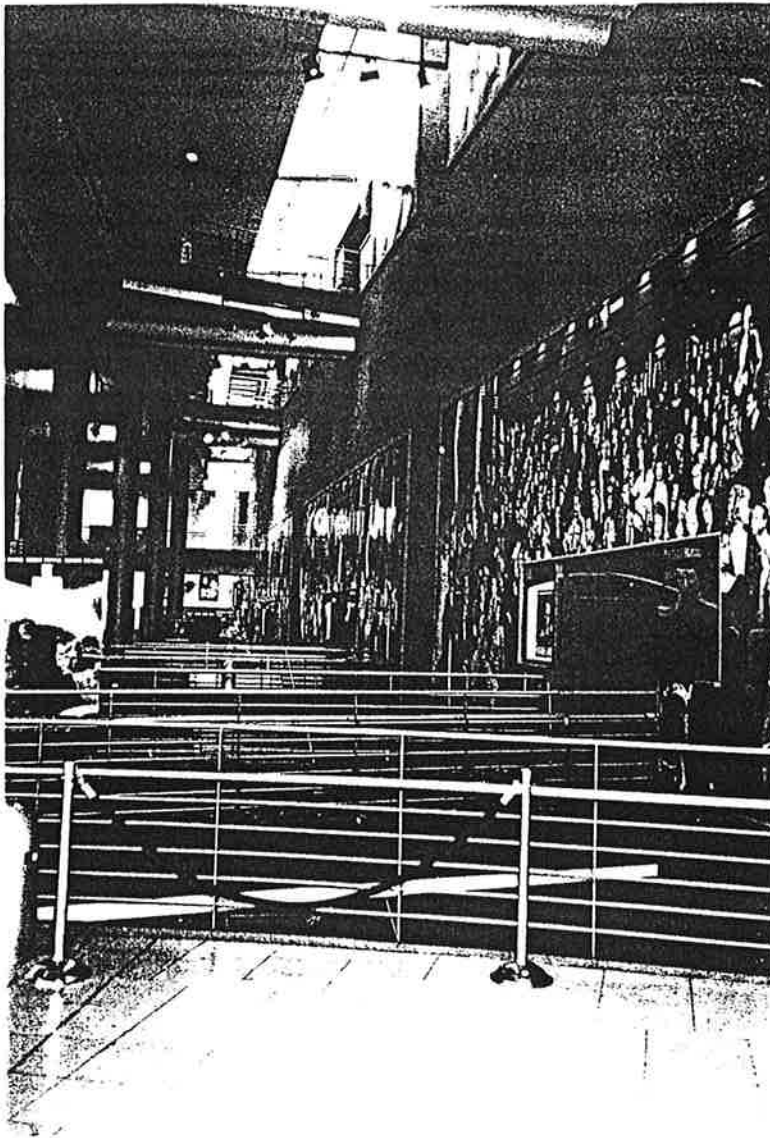
↓ bovenaanzicht waterpartij gelegen in het voorplein. Tevens daglichttoetreding voor de ondergronds gelegen parkeergarage

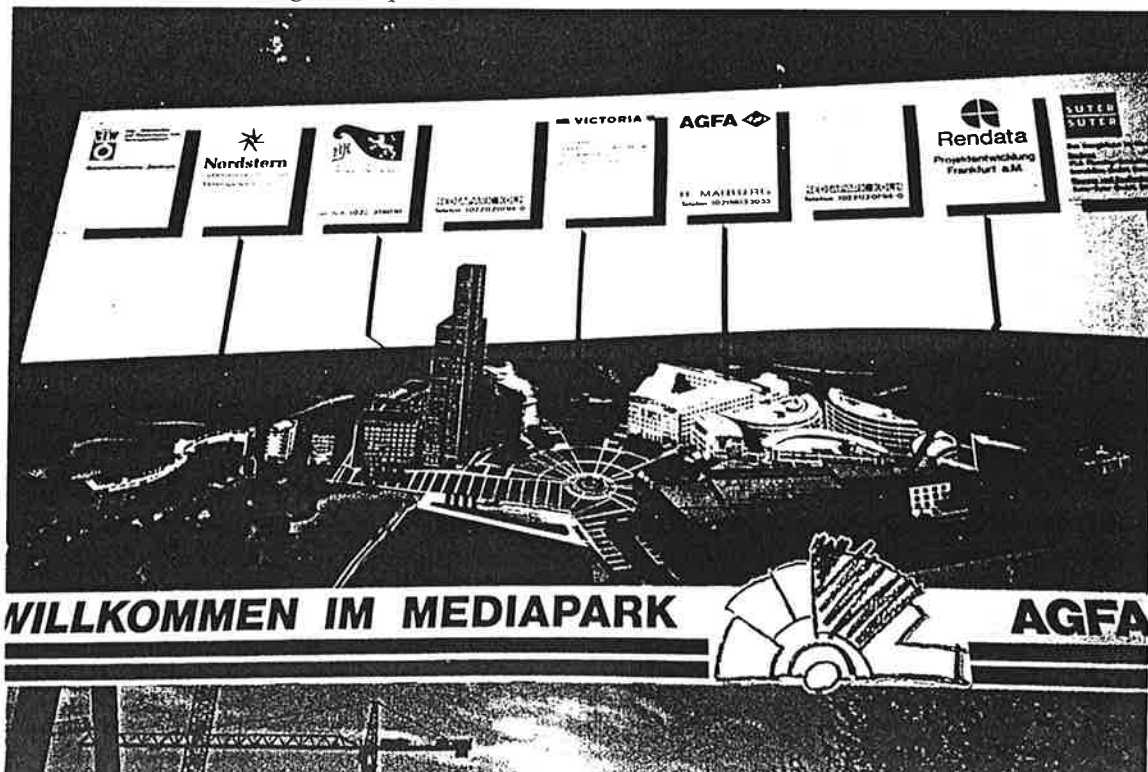
horeca op de begane grond

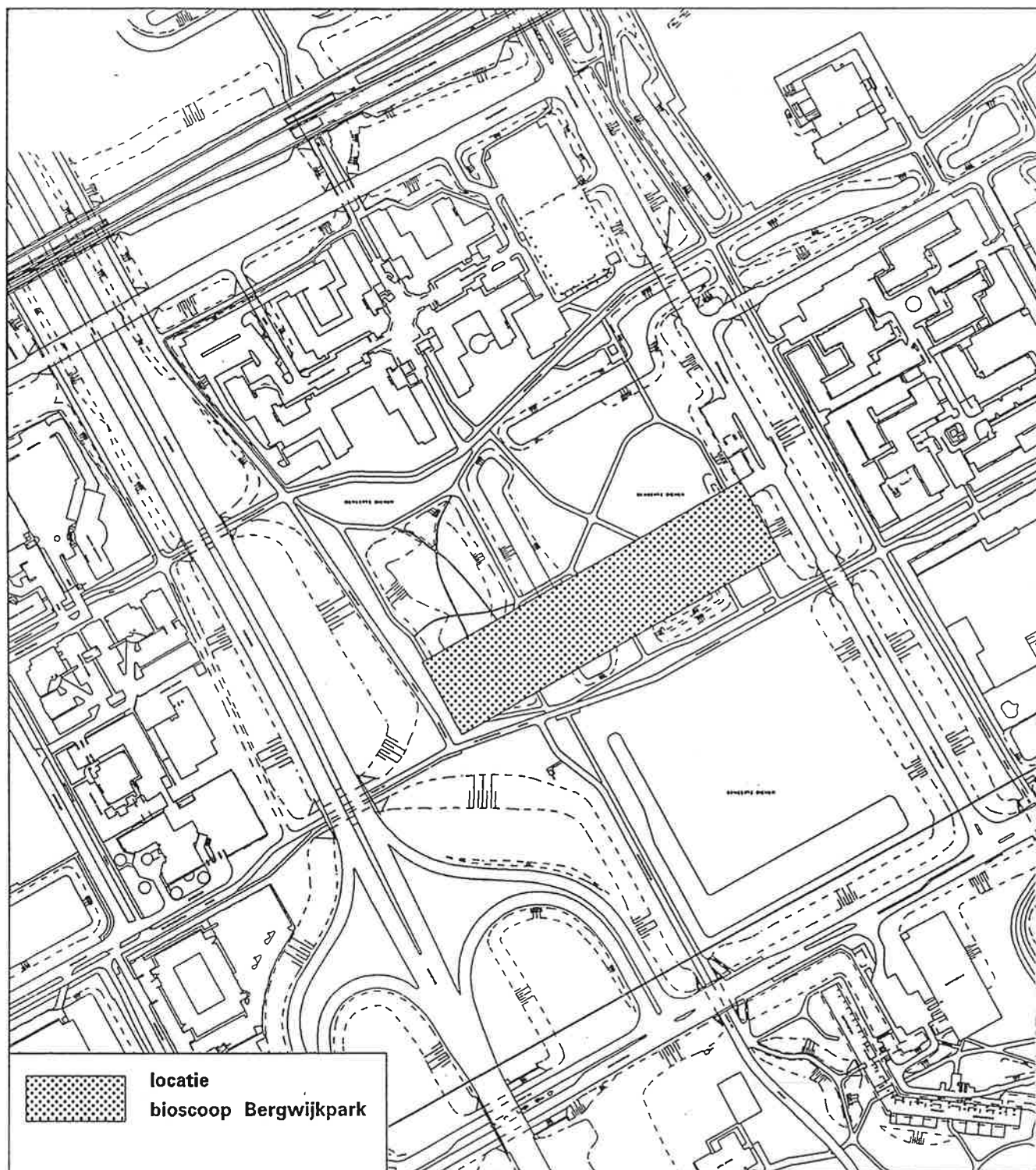

interieur met toegangen
naar de zalen op drie niveaus

billboard, toekomstig mediapark

BIJLAGE V: Initiatief Bergwijkpark Noord in Diemen

BIJLAGE VI: Metropolis Antwerpen

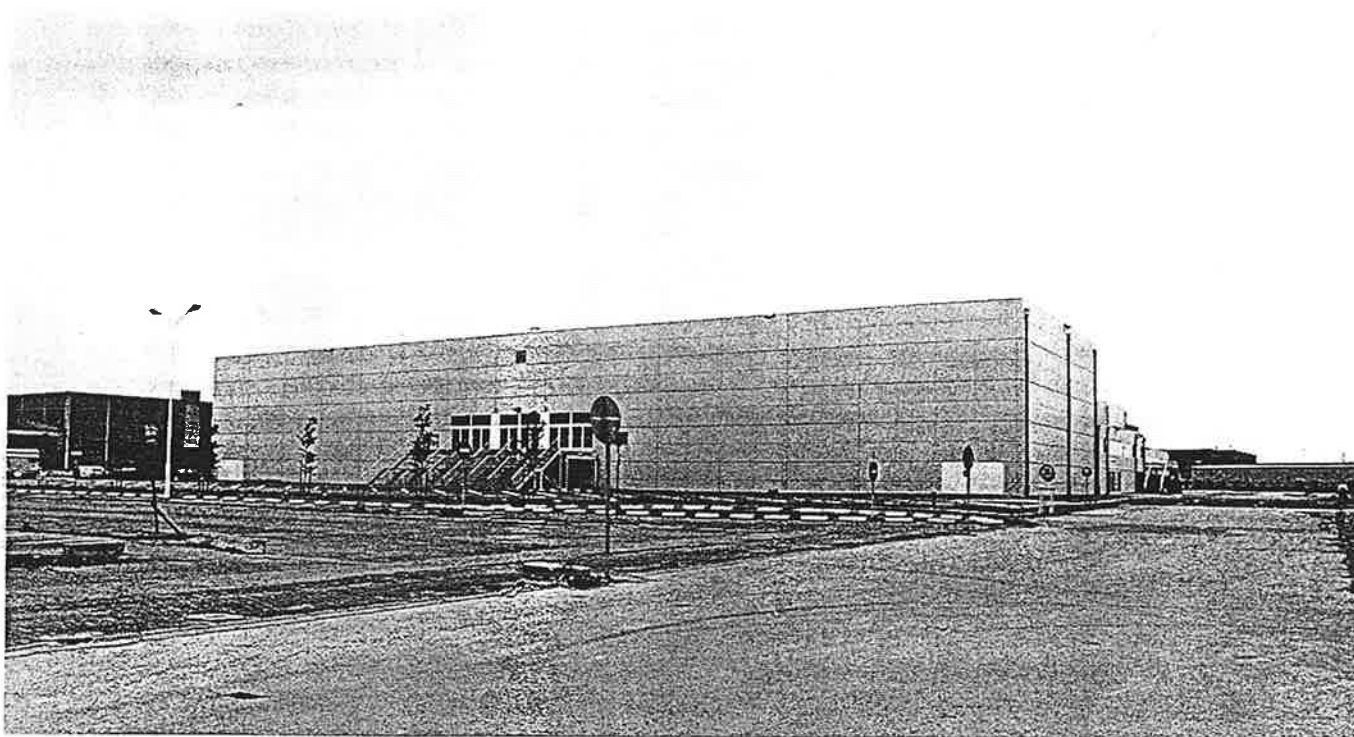
Metropolis Antwerpen is een bioscoopcomplex met 22 zalen en 7600 zitplaatsen van de Belgische filmonderneming Bert/Claeys. Het omvangrijke complex is gesitueerd tussen het havengebied en de monofunctionele hoogbouwwijk 'Luchtbal'. Het is gebouwd in één bouwlaag, gecombineerd met twee fastfood-ondernemingen en een ruime inpandige ruimte met buffet en foyer. Rondom het gebouw kunnen 2500 auto's worden geparkeerd. Voor de Bert/Claeysgroep is de locatie niet het vestigingscriterium. Een megaplex wordt in dit Belgische concept gezien als een onafhankelijke en naar binnen gerichte functie, die maximale filmkwaliteit levert. Het belangrijkste beslissingscriterium is het maximale bedrag aan bouwkosten per stoel (ca. f 5.000,-) en aldus indirect de grondprijs (waarbij voorkeur voor koop) van een potentiële locatie.

In tegenstelling tot de uitgangspunten van het Globaal Structuurplan Antwerpen en de adviezen van de Plangroep Stad aan de Stroom voor een gebundelde ontwikkeling, is Metropolis gebouwd als een losstaand element in zijn omgeving, aan de rand van de stad Antwerpen. In dit gebied is sprake van een chaotische verkeersafwikkeling en door de beperkte openbaar-vervoersvoorzieningen is men 's avonds laat aangewezen op een klein aantal taxi's.

Metropolis in Antwerpen, voorzijde

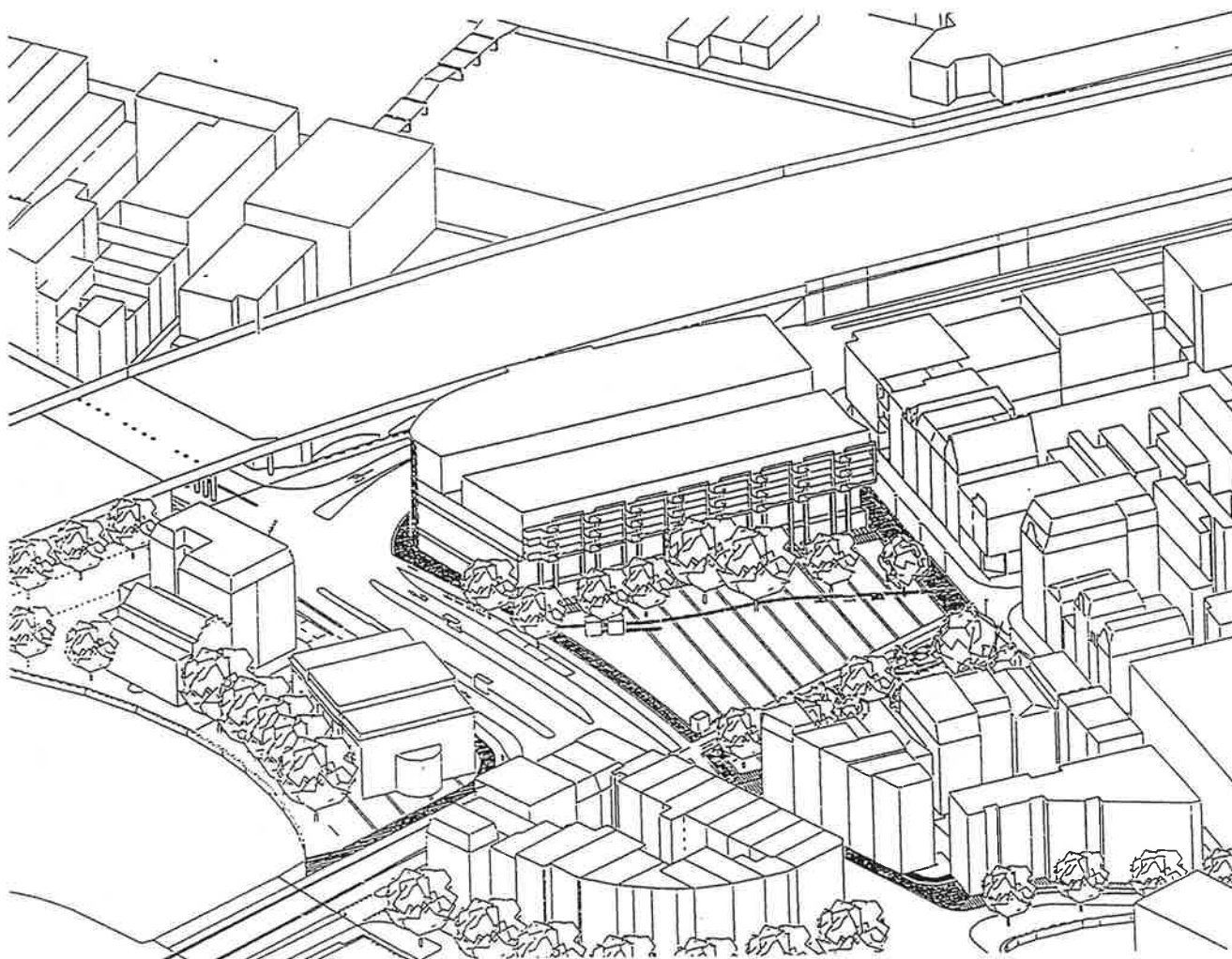

achterzijde

BIJLAGE VII: Investeringsprogramma Amsterdamse bioscopen; enkele voorbeelden

De gemeente Amsterdam heeft in 1992 (na vaststelling van het stedenbouwkundig programma van eisen) een overeenkomst gesloten met o.a. The Movies over de ontwikkeling van een bioscoopcomplex op het Haarlemmerplein als onderdeel van de herontwikkeling van dit plein. Nadat de planontwikkeling voor nieuwbouw op het Haarlemmerplein in het voorjaar van 1994 in een impasse leek te zijn geraakt, bood een nieuw initiatief voldoende perspectief voor de volle uitwerking van het plan. Dit totaalplan bestaat naast een bioscoopcomplex tevens uit de realisatie van woningen, winkels, kantoren, een parkeergarage en herinrichting van de openbare ruimte van het Haarlemmerplein. Het College van Burgemeester en Wethouders heeft in juni 1994 ingestemd met de door de rayongroep westelijke binnenstad ingeslagen weg. Enerzijds omdat de bioscoopontwikkeling van The Movies met Warner Bros. op deze locatie past binnen de voorgestane lijn voor een stedelijk bioscoopbeleid, anderzijds omdat door de deelname van Warner Bros. het project aan het Haarlemmerplein (eindelijk) in uitvoering komt, hetgeen van enorm belang is voor het functioneren van dit deel van de stad. Na presentatie van de plannen in de Posthoornkerk is zomer 1994 een inspraakavond voor de buurt georganiseerd. Het Stedenbouwkundig Plan Haarlemmerplein (september 1994) is inmiddels in procedure gebracht.

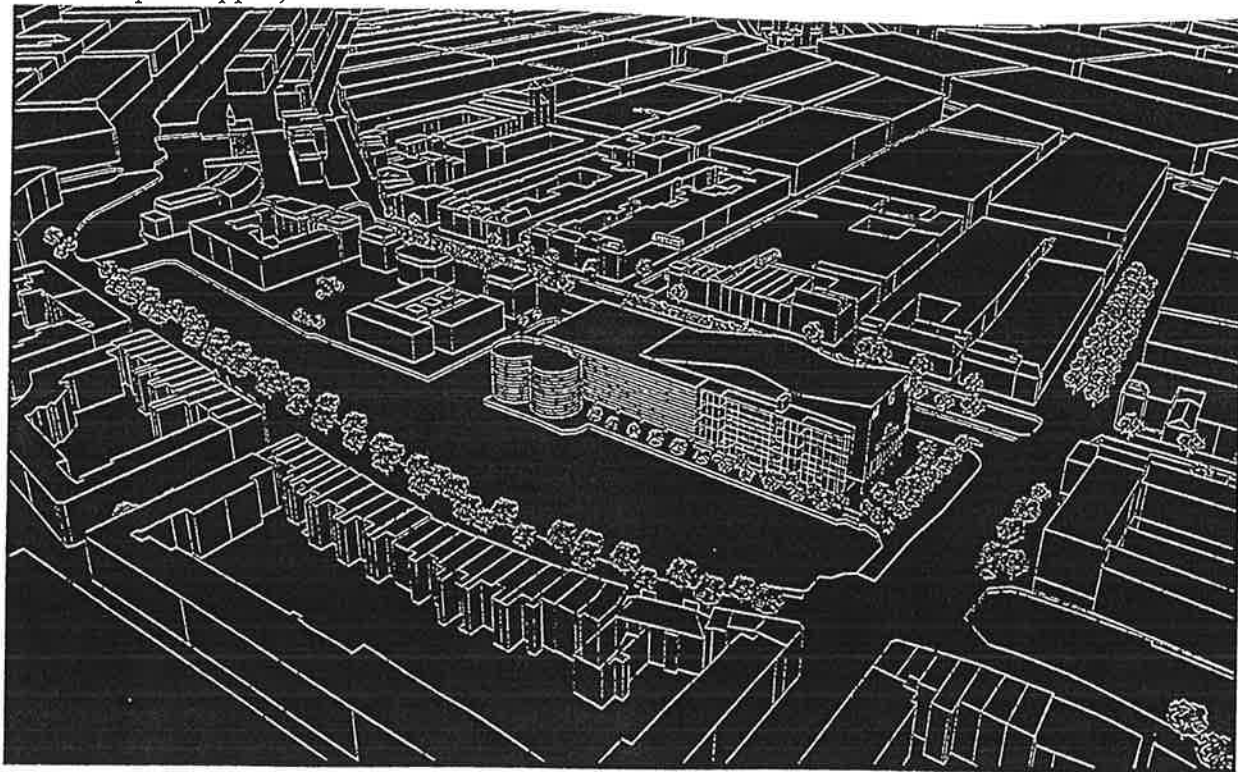

Op 14 juli 1994 is er een informatie-avond georganiseerd over het plan voor een bioscoopcomplex ter plaatse van het huidige busstation aan de Marnixstraat. Voor deze locatie, ook wel 'Appeltjesmarkt' genoemd, bij de parkeergarage Europarking, zijn in de loop der jaren al vele plannen bedacht. In 1993 waren het de bioscooponderneming MGM en de Hollandsche Beton Maatschappij (HBM) die zich bij het gemeentebestuur meldden met het verzoek gezamenlijk de haalbaarheid na te gaan van een bioscoopcomplex op de Appeltjesmarkt. Van gemeentezijde is positief op dit initiatief gereageerd.

Er is een concept-Nota van Uitgangspunten opgesteld, waarin de voorwaarden en uitgangspunten voor de realisatie van een bioscoopcomplex zijn vastgelegd. Het gaat om de ontwikkeling van een bioscoopcomplex met 3250 stoelen, verdeeld over 10 à 12 zalen, met handhaving van de parkeergarage en een eventuele uitbreiding met ca. 200 plaatsen, handhaving van het busstation - zij het in een andere opzet -, handhaving van het tankstation en eventueel in combinatie met andere voorzieningen (horeca, winkels, kantoren) als aanvulling. In de concept-Nota van Uitgangspunten is aangegeven hoe een dergelijk programma kan worden gerealiseerd als één geïntegreerd gebouw, waarvan bouwmassa en bouwhoogtes zijn aangepast aan de omgeving en dat naar alle zijden een goede uitstraling heeft.

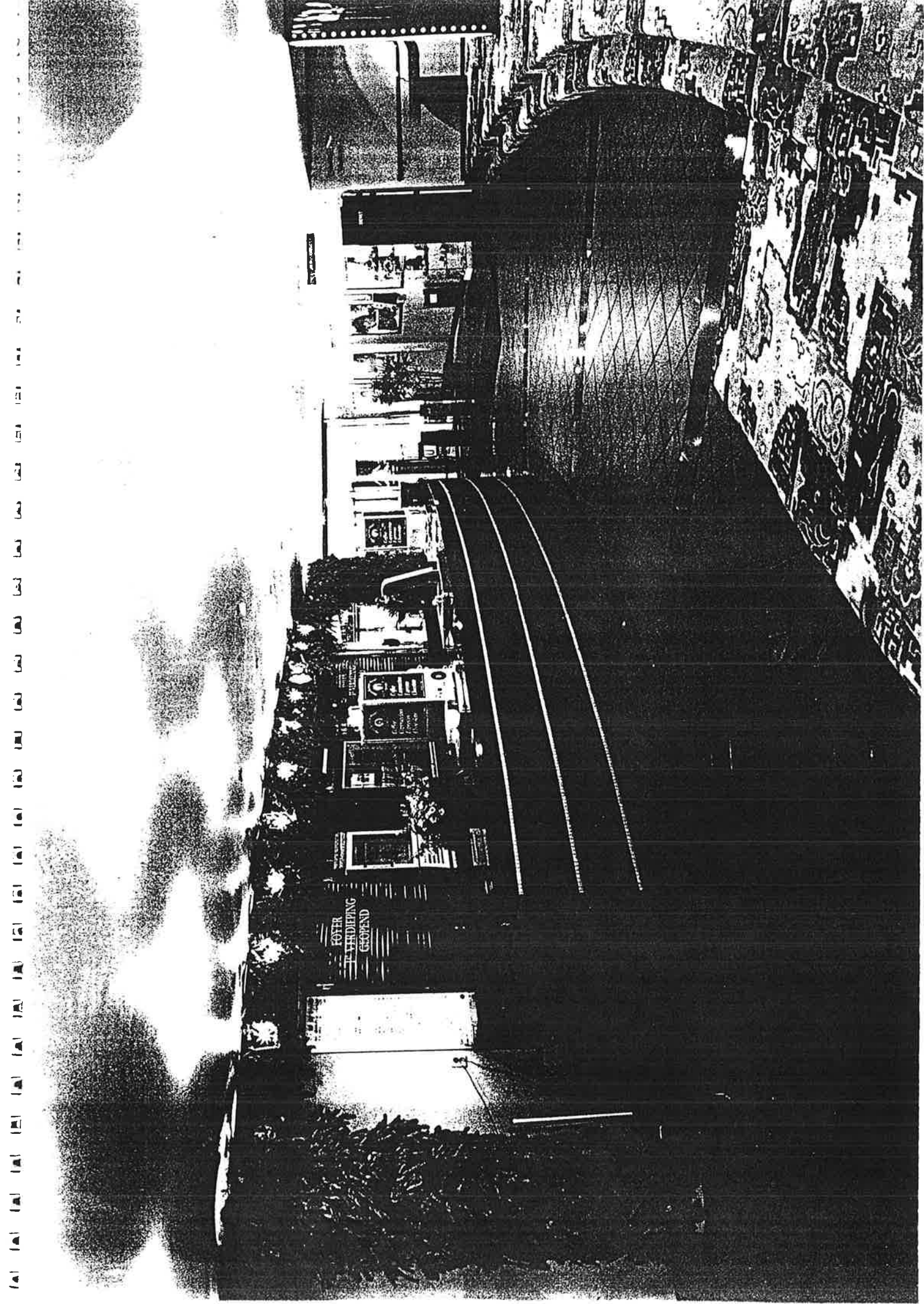
Het concept is vrijgegeven voor overleg met diverse betrokkenen en voor inspraak. Een inspraakavond heeft nog niet plaatsgevonden. De voortgang van de planontwikkeling voor de Appeltjesmarkt is afhankelijk van het al of niet doorgaan van renovatie/uitbreiding van het Tuschinski-complex. Betrokkenen zijn hieromtrent door projectleider Appeltjesmarkt in het najaar van 1994 per brief ingelicht.

voorbeeldplan Appeltjesmarkt

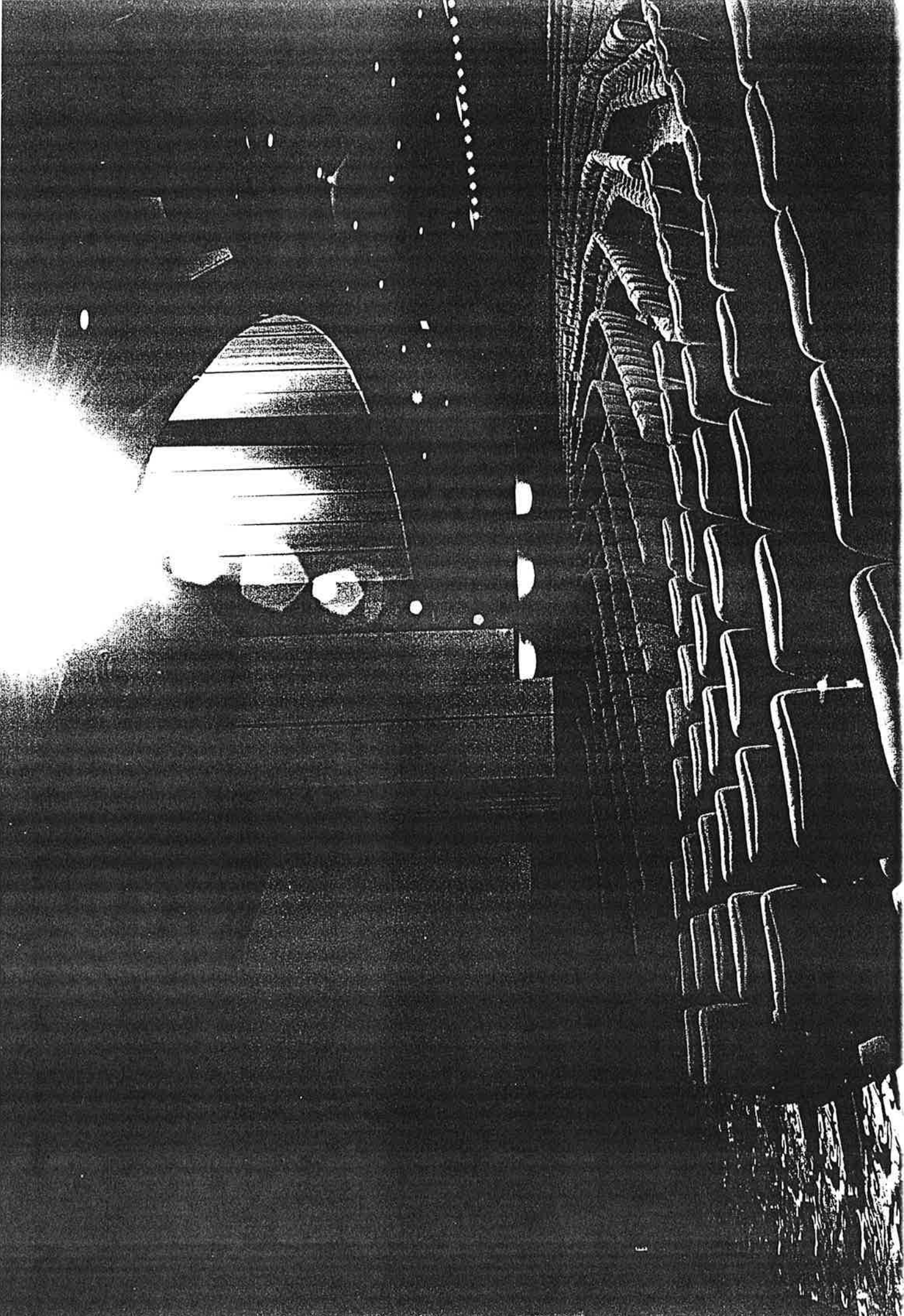
Er is door MGM in belangrijke mate geherinvesteerd in bestaande bioscopen. Door een actief marketingbeleid zijn er aanzienlijk meer bezoekers gekomen. In goed overleg met de gemeentelijke overheid staan er nu twee belangrijke nieuwbouwprojecten op stapel, namelijk de uitbreiding van het Tuschinski-theater en de nieuwbouw in het centrumgebied Amsterdam Zuidoost. Er werd in de afgelopen twee jaar voor f 16 miljoen geïnvesteerd in de theaters City, Alfa, Alhambra en Tuschinski. Met name het City-theater werd geheel vernieuwd. De bioscoopbezoekers van MGM in Amsterdam zijn in aantal gestegen van 1.905.700 in 1992 naar 2.296.200 in 1994, een stijging met bijna 20%.

FOYER
VERDRIPING
GEOPEND

ST. JAMES

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

COLOFON

foto's

Henk Balijon
Frank van Beek
Martin Mulder
MGM Nederland

met dank aan

Riekje Kamps, Cor Brandsema, Annemarie van
Bolhuis (close reading) en alle gesprekspartners.

kaartmateriaal en voorblad
lay-out
druk

Ruud Ronnenbergh
Sabrina Marz
MultiCopy